

KÖRMENDI TAMÁS

A magyar királyok kettőskeresztes és vágásos címereinek motívumai a méltóságviselők pecsétjein a kései Árpád-korban és a korai Anjou-korban¹

The Motifs of the Double-Cross and Barry Coats of Arms of the Hungarian Kings on the Seals of Office-Holders in the Late Árpadian and Early Angevin Periods

Scholarship has long been aware of the phenomenon that in thirteenth-century Hungary and in the first half of the fourteenth century certain holders of national and court offices – occasionally county ispáns or royal commissioners – featured elements of the royal coat of arms as the central motif on their seals even when the owner of the matrix possessed a personal coat of arms of his own. On the one hand, the study undertakes an attempt to reconstruct the fragmentarily preserved seal of Gyula of the Kán kindred, palatine, dating from 1224. The completion of the seal device clearly demonstrates that one of the most powerful magnates of the court of Andrew II employed on his typarium a simplified variant of the contemporary royal coat of arms, divided by horizontal bars and adorned with heraldic leopards. On the other hand, proceeding from the hatching patterns observable on the surviving seals and incorporating codicological evidence, the study argues that the coat of arms of the Aba kindred may already by the mid-thirteenth century have displayed two black fesses on a silver field, thereby distinguishing it from the royal arms. By systematically cataloguing the occurrences of the barry and double-cross royal coats of arms on the seals of national and court office-holders, the author distinguishes three periods in their use. In the first period, during the reign of Andrew II (before 1235), the author's investigations suggest that the adoption of the king's barry shield appears only at the level of the palatines – and even there not as a necessary practice. In the second period, in the years preceding the Mongol invasion under the reign of King Béla IV (1235–1241), a more pronounced adoption of the new royal coat of arms bearing the double cross can be observed, perhaps as a result of direct royal pressure. Finally, in the third period (the last third of the thirteenth century and the first half of the fourteenth century), the author explains the renaissance of the barry coat of arms on the seals of office-holders in the late Árpadian and early Angevin periods, partly by the distinct sigillographic practices of the Transylvanian voivodes – possibly rooted in the time of Stephen the Younger King – partly by the heraldic usage of the family of Dózsa of Debrecen, and partly by the community of magnates who entered into alliance with Andrew III in 1299, perhaps traceable to networks of familiar or familial ties.

A kutatás már régen felfigyelt arra a jelenségre, hogy Magyarországon a 13. században és a 14. század első felében egyes országos és udvari méltóságviselők, esetleg megyésispánok vagy királyi megbízottak pecsétjein akkor is az uralkodói címer elemei szerepelnek központi motívumként, ha a nyomó tulajdonosa történetesen rendelkezett magáncímerrel (vagyis nemzeti, családi vagy személyes jellegű heraldikai jelvényt).² A sávozat használatáról az előkelők hivatali pecsétjein rendelkezünk is alapos tanulmánnyal: ez Rácz György tollá-

ból látott napvilágot 1992-ben.³ A kettőskeresztes címer hasonló előfordulásait azonban önálló munka nem tárgyalja. Jelen dolgozatomban egyfelől tehát megkísérlem a vizsgálatot a kettőskeresztes címerre is kiterjeszteni, másfelől ennek apropóján igyekszem majd hozzászólni a korábbi szakirodalom eredményeihez is.

Rácz György az idézett tanulmányában tizennyolc olyan méltóságviselőt sorolt fel, akiknek a pecsétjén megjelent a magyar királyok vágásos címere. Ezen személyek körén belül három csoportot határozott meg: az Aba nemzetség tagjait (akik talán a 13. század első harmadától már nemzeti címerként viselhették a pólyákat ábrázoló pajzsot), az erdélyi vajdákat (akik alkalmasint helyi *consuetudo* nyomán viselték volna a vágásos jelvényt) és azokat az előkelőket, akik 1298-ban közvetlenül III. András király familiárisai közé szegődtek, és

¹ Köszönöm szépen Bertényi Iván emeritus professzornak (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék) a dolgozatom kéziratához fűzött megjegyzéseit és tanácsait.

² Csoma József: Magyar nemzeti címerek. In: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995. 1252., 1285.; Donázy Ferenc: Az oroszán ábrázolása a magyar heraldikában. Turul 52. (1938) 12.; Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kultúránk kritikus kérdései. Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. 366–373.; Bertényi Iván: Magyar címertan. Bp. 2003. 104.

³ Rácz György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecsétjein a XIII–XIV. században. Levéltári Közlemények 63. (1992) 123–135.

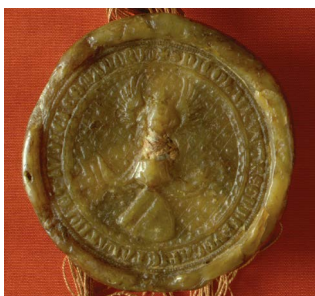
ennek nyomán vették pecsétjükre az uralkodó címert.⁴ Magam az általa lajstromozott tizenhét személy közül alább néhányat ki fogok zárni a vizsgálódásaimból, mert álláspontom szerint valószínűbb, hogy az ő typariumuk valójában a magáncímerüket ábrázolta. Górcső alá fogom vonni ugyanakkor olyan előkelők pecsétjeit is, akik Rácz György listáján még nem szerepeltek. Ezt egyrészt azért teszem, mert én az uralkodók kettőskeresztes címerének az előfordulásaira is igyekszem kitérni. Másrészt a lista bővítése azért is lehetséges és szükséges volt, mert napjainkban a Magyar Nemzeti Levéltár Collectio Diplomatica Hungarica adatbázisának köszönhetően a kutató sokkal könnyebb helyzetben van, mint néhány évtizede – és ezért elsősorban éppen az adatbázis körül évek során hatalmas munkát végző Rácz Györgynek lehetünk hálásak.

1. kép – Geregye nb. Miklós országbíró pecsétje (1275 – HU-MNL-OL DL 101893.)

2. kép – Miklós fia Demeter ispán pecsétje (1299 – HU-MNL-OL DL 2216.)

3. kép – Kont Miklós nádor pecsétje (1358 – HU-MNL-OL DL 4669.)

4. kép – Kont Miklós nádor kisebb pecsétje (1364 – HU-MNL-OL DL 5177.)

Dolgozatomban a továbbiakban nem foglalkozom három olyan méltóságviselő pecsétjeivel, akik korábban rendre szóba kerültek témánkkal kapcsolatban. Geregye nembeli Miklós országbíró 1275-i pecsétjén a pajzsban nem pólya látható, hanem ún. zszindely,⁵ amely a pólyával ellentétben nem éri el a pajzs széleit, ezért gyakorlatilag a címer mezejében lebegő téglalapként képzelhetjük el. A zszindelyt már a 13. század derekán is megkülönböztették a pólyától, önálló mesteralaknak

tekintették.⁶ Miklós országbíró címerét ekképpen lehetetlen a magyar királyok pólyákat hordozó pajzsából levezetnünk. Miklós fia Demeter pozsonyi, sárosi és zólyomi ispán typariumának 1299-i lenyomatán valóban felbukkan a vágásos királyi címerre emlékeztető három pólya, csak hogy a pajzsban hosszában végigfektetett nyíl mögött csupán a mezőt kitöltő mellékmotívumként.⁷ Azt természetesen magam sem zárom ki, hogy a pólyákat maga Demeter ispán vagy felmenői királyi méltóságviselőként egykor valóban az uralkodói reprezentációból emelheték át a maguk pajzsára. A nyíllal mint fő címerelemmel kiegészítve azonban ez már nem királyi, hanem magáncímer. Kont Miklós nádor 1357-ből és 1358-ból is fennmaradt⁸ pecsétjén pedig a címer valójában nem két pólyát ábrázol, hanem vágott pajzs első osztatában pólyát, második osztatában tarmezőt.⁹ Megfigyelésünket bizonyossággá szilárdítja, hogy ugyanezen címer látható Miklós nádor 1364-ből való kisebb pecsétjén is.¹⁰ Ezt a heraldikai kompozíciót pedig nyilvánvalóan nem lehet közvetlen kapcsolatba hozni a magyar királyok vágásos címerével.¹¹ A szakirodalomban részben vitatott a Kán nembeli Gyula nádor 1224-i pecsétjén látható ábra azonosítása, illetve hasonlóképpen problematikusnak látom az Aba nemzetség tagjaihoz köthető pecsétek értelmezését is: ezekre azonban a probléma összetettsége miatt alább külön fejezetekben fogok kitérni.

Az alábbiakban tehát először is kísérletet teszek Kán nembeli Gyula említett pecsétjének rekonstrukciójára a rendelkezésünkre álló töredékek alapján, majd ezen rekonstrukcióra támaszkodva megpróbálom állást foglalni azzal kapcsolatban, hogy a lenyomaton látható címer vajon a sávozott királyi címerből vezethető-e le, vagy magáncímernek kell tekintenünk. Ezt követően részletesen vizsgálom az Aba nembeli országnagyoktól a 13. századból és a 14. század első feléből ránk maradt pecséteket, és szintén igyekszem szempontokat szolgáltatni annak eldöntéséhez, hogy az ezeken látható heraldikai pólya vagy pólyák vajon mennyiben lehetnek azonosak a magyar uralkodók vágásos címerének motívumaival. Végül katalógust készítek mindazon méltóságviselői pecsétekről, amelyek a fentiekben vázolt vizsgálatok után nagyobb valószínűséggel a magyar királyok kettőskeresztes vagy vágásos címerét hordozzák, és politikátörténeti párhuzamokra támaszkodva megpróbálom magyarázatot vagy magyarázatokat nyújtani a jelenségre.

6 Gerald J. Brault: *Early Blazon. Heraldic Terminology in the Twelfth and Thirteenth Centuries with Special References to Arthurian Literature.* Oxford 1972. 218.

7 HU-MNL-OL DL 2216.; HU-MNL-OL V2 (Varjú Elemér gipszmásolat-gyűjteménye) 177., V8 (Középkori pecsétekről készült műanyagmásolatok gyűjteménye) 99.; Budapesti Történeti Múzeum (Bp.) pecsétmáslati gyűjteménye (a továbbiakban: BTM) 64.226.; rajza: Nagy Imre: Tamás erdélyi vajda és Szentgyörgyi Ábrahám pecsétjei. *Archaeologiai Értesítő* 12. (1878) 300: 2. ábra; Nyáry Albert: *A heraldika vezérfonala.* Bp. 1886. III. t. 25. ábra (pontatlan)

8 1357: HU-MNL-OL DL 4669.; 1358: HU-MNL-OL DL 505.

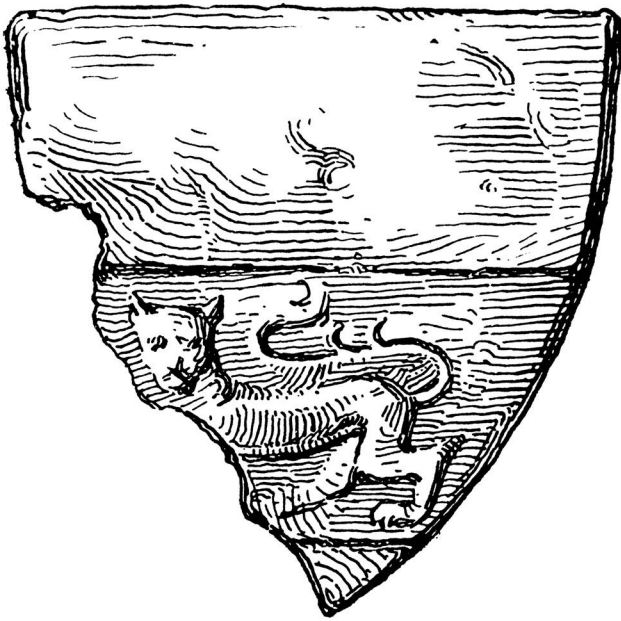
9 Vö. Bándi Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szept. 22-től.* *Levéltári Közlemények* 53. (1982) 177. (36. sz.)

10 HU-MNL-OL DL 5177.

11 A királyi címet egy méltóságviselő pajzsának részosztatába terelni európai összevetésben is példátlan megoldás lenne, így ezzel a lehetőséggel nem foglalkozom.

4 Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 125–134.

5 HU-MNL-OL DL 101893. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatai Levéltár]

5. kép – Csoma József rekonstrukciója Kán nb. Gyula pecsétjének címeréről (Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1252.)

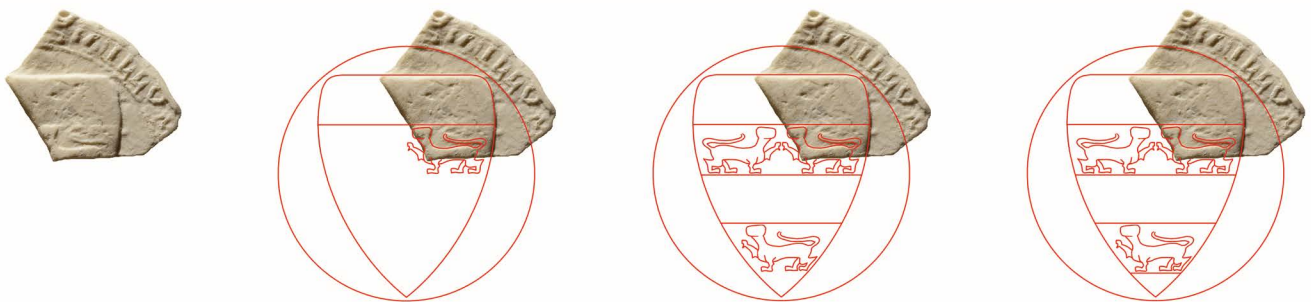
I. Kán nembeli Gyula pecsétjének rekonstrukciója

Kán nembeli Gyula szerencsecsillaga legkésőbb Imre király uralkodása alatt magasra emelkedett,¹² és utóbb azon előkelők közé tartozott, akik II. András udvarában is megtalálták a számításukat.¹³ 1224-ben nádorként használt címeres pecsétjének (Kat. 2.1.) vizsgálata már régóta foglalkoztatja a kutatást. A sajnos csupán erősen töredékes és rendkívül kopott állapotban ránk maradt lenyomat hátlapján egy címerpajzs bal felső sarka figyelhető meg, vízszintes osztóvonallal, alatta pedig egy lépő testhelyzetű, talán szembenéző, farkát mindenesetre a háta fölé görbítő nagymacska (vagyis heraldikai leopárd) ábrázolásával. A pajzs rekonstrukciós rajzát elsőként Csoma József készítette el és tette közzé a korai nemzeti címerekről 1904-ben megjelent kézikönyvében. Művének

vonatkozó ábráján Gyula nádor feltételezett címerében egyetlen pólya látszik, rajta egyetlen leopárral.¹⁴

Ezt a rekonstrukciót Varjú Elemér részéről még ugyanazon esztendőben komoly kritika érte: a Nemzeti Múzeum tudós könyvtárosa ugyanis Csoma kézikönyvének recenziójaként rámutatott, hogy a fennmaradt pecsét-töredékek arányai alapján legalább három vízszintes osztással (vágással) és szintén legalább három leopárral kellene számolnunk Kán nembeli Gyula címerében.¹⁵ Donászy Ferenc három évtizeddel később szintén Varjú álláspontját fogadta el,¹⁶ ám a történeti szakirodalom továbbra is elősorban Csoma munkájára támaszkodott. Ennek pozitív és negatív következményei egyaránt származtak. Az előbbieket kell megemlítenünk azt a Csoma megállapítása nyomán elterjedt – és véleményem szerint is megalapozottnak tűnő – feltételezést, hogy Kán nembeli Gyula nádor pecsétjének vágásos pajzsa valójában nem az országnagy nemzeti címere, hanem az uralkodó heraldikai reprezentációjából átemelt elem, amelynek ábrázolása a pecséttulajdonos uralkodótól nyert felhatalmazására utal.¹⁷ Csoma munkájának kevésbé szerencsés hatása volt azonban, hogy Gyula nádor címerét – a heraldikai irodalomban vitatott rekonstrukciós rajzot kritikán kívül elfogadva – Györffy György egyetlen pólyával és egyetlen leopárral díszített jelvénnel vélte azonosnak, és állatmotívumát pogány kori törzsfői jelképből levezethető nemzeti címerelemként azonosította.¹⁸ Az alábbiakban magam először is Kán nembeli Gyula töredékes címerének kiegészítésére teszek kísérletet, majd arra a kérdésre keresem a választ, hogy ez a heraldikai jelvény vajon tényleg az uralkodói címerből vezethető le, vagy esetleg magánjellegű szimbólumként értelmezhető.

Gyula nádor kettős pecsétjének mindössze két töredéke maradt fenn, és ezek együttesen sem adják ki az egykori lenyomat negyedrészt. A kisebb töredéken heraldikai részlet nem azonosítható, a nagyobbban a hátlapi részén viszont egy címerpajzs elemei is megőrződtek. Maga a pecsét a fragmentumokból kiindulva eredetileg kört formázhatott. A nagyobb töredéken a pecsétmezőt a körirat sávjától elválasztó szalag (esetleg sűrűn poncolt gyöngykör) egy 34 mm hosszú

6. kép – Kán nb. Gyula címerének rekonstrukciója (Kumorovitz B. L.: Az autentikus pecsét i. m. s. p. 18. ábra felhasználásával)

12 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (Historia könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2001. 305.

13 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 305–306.; Zsoldos Attila: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár 2022. 57.

14 Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1252.

15 Varjú Elemér: Csoma József, Magyar nemzeti címerek. [Ismeret.] Turul 22. (1904) 98.

16 Donászy F.: Az oroszán ábrázolása i. m. 9.

17 Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1252.; Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. (A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára) Bp. 1959. 5.; Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 123.

18 Györffy Gy.: Tanulmányok i. m. 5–6., IV. t.

ívszakasza is kivehető, ennek alapján pedig kiszkereszthetjük a pecsétmezőt határoló teljes körivet: a mező átmérője mintegy 55 mm lehetett, a pecsét teljes átmérője (a körirat sávjával együtt) pedig nagyjából 63 mm. A töredéken a címernek csupán a (heraldikai értelemben vett) bal felső hányada látszik, a pajzsforma meghatározásához azonban ezúttal elegendő a pajzs felső sarkának jellegzetes kialakítását és oldalsó határolóvonalának íves indítását szemügyre vennünk: Gyula nádor pecsétjén minden valószínűség szerint ún. francia vagy hegyestalpú pajzs szerepelt (vagyis kifejezetten a címerek kialakulásának korára jellemző,¹⁹ vállainál lekerekített, ívelt oldalú háromszögpajzs). Amennyiben azt feltételezzük, hogy a kompozíciót szimmetrikusan és a mező hossz tengelyéhez igazítva helyezték el a pecsétmezőben, úgy ezek után immár teljes pontossággal megállapíthatjuk a pajzs szélességét is, és hozzávetőlegesen következtethetünk a magasságára is: az előbbi adatot 38 milliméterre tehetjük, az utóbbi pedig 47–49 milliméter közé eshetett. Mindez egyfelől azért jelent fontos információt, mert a töredéken kivehető vízszintes osztás a pajzs felső szélétől mindössze 11 milliméterre húzódik: ha tehát Gyula nádor pecsétjén a címet csak kicsit is arányos kompozícióval ábrázolták, úgy a pajzs teljes rekonstruált magasságából kiindulva összesen minimum három, de inkább négy vízszintes osztóvonallal kell számolnunk benne. Másfelől az is figyelemre méltó, hogy a töredéken a pajzs jobb oldali határolóívéhez közel vésett heraldikai leopárd teljes testhossza a pecséten mindössze 17 milliméter, vagyis kevesebb a pajzs rekonstruált szélességének a felénél. Szimmetrikus címerkompozícióval számolva erre egyetlen magyarázat kínálkozhat: az tudniillik, hogy közvetlenül a pajzsváll magasságában húzódó felső osztóvonal alatt eredetileg nem egyetlen leopárd ékeskedett, hanem kettő, méghozzá alighanem egymással szembefordulva. Varjú Elemér rekonstrukciója tehát tökéletesen hibátlannak bizonyult.

Véleményem szerint ez egyszersmind tüstént egészen más fénytörésbe helyezi Győrffy György azon feltételezését is, amely szerint Gyula nádor pecsétjén az oroszlanos (leopárdos) címerkép nemzetségi motívumként szerepelne, és csupán a pajzs vágásos osztása lenne levezethető a magyar uralkodók vörössel és ezüsttel vágott címeréből.²⁰ Győrffy vélekedését eleve súlyos kételyeket ébreszt az a közismert körülmény, hogy hasonló heraldikai leopárdokat látunk lépkedni a vágások között mind Imre király, mind pedig a Gyula nádor pecsétjének keltekor az ország trónján ülő II. András fennmaradt aranybulláin.²¹ Ezeket a kételyeket azonban talán még elháríthatnánk, ha a Kán nembeli előkelő címerének Csoma által készített rekonstrukciója – amelyet Győrffy is használt

– hihető lenne: végülis egyetlen leopárd valóban csak halványan emlékeztetne az uralkodói címeren látható hét, kilenc vagy tizenegy nagymacsckára, még ha azok művészi megformálása szakasztott hasonló is a nádor pecsétjének töredékén látható állathoz.²² Gyula nádor háromszor vagy négyszer vágott címere a maga valószínűsíthetően három heraldikai leopárdjával azonban már sokkal egyértelműbb módon utal urának, a királynak a hatalmi reprezentációjára, ráadásul teszi mindezt egy olyan korszakban, amikor ismereteink szerint Magyarországon még alig néhányan használhatnak címet: a hasonlóság ekképpen még feltűnőbb. Magam tehát osztom Csoma József, Varjú Elemér, Donászy Ferenc és Rác György véleményét: Kán nembeli Gyula nádor 1224-ből töredékesen ránk maradt pecsétjén minden valószínűség szerint nem az előkelő nagyúr nemzetségi vagy magáncímere látható, hanem az uralkodói címer, amelyet a nagyúr királyi méltóságviselőként használt.²³

II. Az Aba nemzetség tagjaihoz köthető vágásos címerek

Az ország északkeleti megyéiben roppant birtokokkal rendelkező genus címerhasználatával tudományos igénnyel elsőként Csoma József foglalkozott. A századforduló tudós heraldikusa három különböző munkájában is érintette az Abák középkori címerhasználatának egyes kérdéseit,²⁴ a nemzetség

22 Ez különösen II. András király 1213 előtt használatba vett és még 1235-ben is használt első, valamint 1235-ben adatható második kettős pecsétjének (*Takács I.*: Árpád-házi királyok i. m. 108–109. [24. sz.], 116–117. [28. sz.]) hátlati címerein szembeötlő, ahol a heraldikai leopárdok hosszú nyaka és faroktartása is egyértelműen közeli párhuzamot mutat a Kán nb. Gyula pecsétjén látható töredékes ábrával. Mivel az uralkodó első kettős pecsétjén és a Gyula nádor tyariumától kelt lenyomat töredékén a pajzsforma is rendkívül hasonló, magam azt is elképzelhetőnek vélem, hogy a Kán nembeli előkelő hivatali pecsétjéhez a közvetlen mintát is ura, II. András király első kettős pecsétje jelentette.

23 Mindezzel együtt abban is bizonyosak lehetünk, hogy Kán nb. Gyulának valamilyen nemzetségi vagy magáncímere mégis csak lehetett. 1240-ben IV. Béla király oklevele a Borsod megyei Tardona birtok határjelei között említ egy „Gyula bán pajzsának jelével” megjelölt bükkfát („signatum est super una arbore, que byk vocatur, signum clipei Iule bani” – Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. [a továbbiakban: ÁÜO] VII. 102.), ezt az adatot pedig több okból is bajos lenne az pecsétjén látható címerre vonatkoztatnunk. Először is: ha a pecséten valóban az uralkodói címer egy változata szerepelt, akkor az nyilvánvalóan alkalmatlan lett volna bármely magánbirtok feletti tulajdonjog igazolására. Másodszor: ha a pecséten látható címer esetleg mégis Gyula nádor nemzetségi vagy magáncímere lett volna, úgy a kompozíció összetettsége és finom részletei miatt szerfelett kérdéses, hogyan sikerült volna ezt (különösen a három heraldikai leopárdot) felismerhető módon egy bükkfára faragni, különös tekintettel arra, hogy a határjel aligha készülhet magas igényű művészi munkaként. Harmadszor: ha a vágásos és leopárdos címer egyszerűsített változatát vésték volna a fára (pl. állatalakok nélkül, egyszerűen az osztóvonalakat feltüntetve), azzal megint csak az uralkodó heraldikai jelképétől rendkívül nehezen megkülönböztethető ábrázoláshoz jutottak volna, amelynek határjelként való alkalmazását egy magánbirtok esetében nehéz lenne indokolnunk.

24 *Csoma József*: Magyar sírkövek. Gagy László sírköve. Turul 5. (1887) 118., 120.; *Csoma József*: Az Aba nemzetség címere. Turul 11. (1893) 51., 55.; *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1161.

19 *Michel Pastoureau*: *Traité d'héraldique*. Paris 1997.³ 91.

20 *Győrffy Gy.*: *Tanulmányok* i. m. 5–6.

21 Imre király 1200 előtti mintát követő aranybullájának erősen kopott címerábrázolásán ma már inkább csak sejtethetjük a leopárdokat (*Takács Imre*: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. [Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.] Bp. 2012. 104–105. [21. sz.]; keltezésére ld. *Szabados György*: *Imre király házassága, aranybullája. Századok* 136. [2002] 348–350.), II. András első és második kettős pecsétjeinek, majd aranypecsétjének hátlatján azonban egyértelműen kivehetőek (*Takács I.*: *Árpád-házi királyok* i. m. 108–109. [24. sz.], 112–114. [26. sz.], 116–117. [28. sz.]). Számuk hét és tizenegy között változik.

némely tagjainak heraldikai reprezentációjában 1281-től kimutatható vágásos pajzsot pedig egyértelműen a magyar királyok hasonló címeréből vezette le.²⁵ Magam egy korábbi tanulmányomban arra a következtetésre jutottam, hogy a nemzetség eredeti címermotívuma a 13. század derekán glóriával vagy glória nélkül ábrázolt sas lehetett, amelyet valamikor a század második felében válthatott fel a genus egyes ágainak heraldikai gyakorlatában az uralkodói címerből eredeztethető vágásos pajzs (egy vagy két pólyával), és ez utóbbi végül a nemzetség egyes ágain – az Amadé-fiak esetében törtenetesen már 1311-re – családi címerre is vált.²⁶

Korábbi álláspontomat azonban most részben finomítanom kell. Noha továbbra is az a véleményem, hogy az Abák vágásos címere az Árpádok hasonló mesteralakokat mutató pajzsát másolva alakulhatott ki és válhatott nemzetségi címerre a korábbi sasos jelkép helyett, ma már úgy látom, hogy erre a változásra talán a 14. század elejénél jóval előbb, még a 1280-as éveket megelőzően sor kerülhetett. Ebbéli álláspontomat arra a megfigyelésre alapozom, hogy az Aba nemzetség tagjaitól fennmaradt pecsétek vágásos címeri sosem satírozott mezőben ábrázolnak üres pólyákat, hanem monoton egyhangúsággal mindig satírozás nélküli mezőben satírozottakat, ami elméletileg talán arra utalhat, hogy az Abák vágásos címerében a mezőt világosabb tónusú máz (arannyal vagy ezüsttel azonosítható heraldikai fém) tölthette ki, a pólyákat pedig valamely sötétebb árnyalatú heraldikai színnel (vörössel, kézzel, zölddel vagy feketével) próbálták ábrázolni. Ez természetesen rendkívül halvány nyom, és még csak azt sem mondhatjuk, hogy kizárólag az Abák esetében lenne kimutatható. Ugyanilyen megoldást látunk Mezőpilis nembeli Bás ifjabb királyi udvarispán typariumának 1264-i lenyomatán (Kat. 8.1.), Debreceni Dózsa 1322-ből ismert nádori (Kat. 18.2.), valamint Debreceni Jakab 1330-ból fennmaradt szabolcsi ispáni pecsétjén (Kat. 21.1.). Csakhogy ezek a párhuzamok szintén igencsak erőtleneek. Bás udvarispán és nemzetsége címerhasználatáról további adatok híján semmit sem tudhatunk (így azt sem, hogy mennyire következetesen használták vagy nem használták a vágásos pajzsot egyik vagy másik formában). A Debreceniek esetében pedig éppenséggel akad ellenpélda is: maga Dózsa ugyanis erdélyi vajdaként 1318–1322 között még satírozott („sötét”) mezőben satírozatlan („világos”) pólyákat ábrázoló pajzzsal vésett pecsétet használt (Kat. 17.1.). Ezzel ellentétben az Aba nemzetség tagjai – jelesül a 13. században a Debrői és a Széplaki ágak reprezentánsai, majd a 14. században a Nekkseiek is – makacs következetességgel és kivétel nélkül ragaszkodtak a világos hatású mezőben sötét pólyákat sejtető kompozícióhoz, és ebbéli gyakorlatukat a 13. század utolsó és a 14. század első évtizedeiben a nemzetség három különböző ágának hat tagjától fennmaradt összesen hét különféle pecsét bizonyítja.²⁷

25 Csoma J.: Aba nemzetség i. m. 55.; Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1161.

26 Körmendi Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul 84. (2011) 84–109.

27 A széplaki „Börén” Péter tárnokmester 1281-ben (Kat. 10.1.), a debrői Makján nádor 1286-ban (Kat. 12.1.), a szintén széplaki Amadé nádor 1288-ban, ill. 1295–1304 között (Kat. 13.1., 13.2.), az ugyancsak széplaki János

Mindez pedig már csak azért is elgondolkodtató furcsaságnak tűnik, mert hibátlanul összhangba hozható az Aba nembeli Nekksei Demeter tárnokmester által a csatári bencés monostor részére adományozott biblia 5v. oldalának 1336 körül²⁸ festett két színes pajzsábrázolásával, amelyeken a donátor címerének ezüst mezejében éppenséggel szintén két fekete pólya látható.²⁹ Mivel pedig az Abák satírozatlan („világos”) mezőben egy vagy két satírozott („sötét”) pólyát ábrázoló címerének legkorábbi előfordulását a Debrői ágból származó „Börén” Péter tárnokmester 1281-ből ránk maradt pecsétjéről (Kat. 10.1.) ismerjük, továbbá mivel 1286-ban ugyanez a címer az ugyancsak a Debrői ágból való Makján nádor pecsétjén (Kat. 12.1.) is felbukkant – magam már valószínűbbnek gondolom, hogy az Aba nemzetség sasos szimbólumát legalább a genus Debrői és Széplaki ágain legkésőbb az 1280-as évekre leváltotta az immár családi címerként használt vágásos pajzs. Ez utóbbi jelvény a Nekksei-biblia tanúságtétele szerint alighanem feketével festett pólyát vagy pólyákat ábrázolhatott ezüst mezőben,³⁰ vagyis már csak igen távolról emlékeztetett a magyar királyok vörössel és ezüsttel hétszer (vagy más esetekben nyolcszor) vágott címerére, amelyet egyébként éppen ebben az időben a magyar királyok legfeljebb elvétve használtak a heraldikai reprezentációjukban. Mindennek figyelembevételével az Aba nemzetség tagjaihoz köthető 13. század végi és 14. század eleji emlékeken látható vágásos pajzsokat a továbbiakban nem tárgyalom az uralkodói címerrel vésett méltóságviselői pecsétek között.³¹

III. A királyi címerek motívumaival vésett pecsétek és értelmezésük

Mindezek után magam a következő pecséteken vélem nagy valószínűséggel azonosíthatónak a kettőskeresztes vagy a vágásos magyar királyi címet a méltóságviselőktől a 13. századból és a 14. század első feléből ránk maradt szfragtiszikai korpuszon belül:

A táblázat alapján határozottan elkülöníthető három periódus: először II. András idejében (vagyis 1235 előtt) a vágásos királyi címer első felbukkanásai az országnagyok pecsétjein,

lovászmester 1311-ben (Kat. 17.1.), valamint Nekksei Demeter tárnokmester 1323–1333 között használt pecsétjei (Kat. 20.1.) mellett a bárói méltóságot sosem viselő (és így dolgozatunkban sem említett) Aba nb. Amadé fia: Miklós typariumának szintén 1311-ben kelt lenyomatán is (Körmendi T.: Aba nemzetség i. m. 118. [1.4.1. sz.]).

28 *Meta Harrsen*: The Nekksei-Lipócz Bible. A Fourteenth Century Manuscript in the Library of Congress, Ms. Pre-Accession I. Washington 1949. 22–26.; Művészet I. Lajos király korában (1342–1382). Katalógus. Szerk. Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia. Székesfehérvár 1982. (a továbbiakban: Székesfehérvár 1982.) 133. (24. sz. – Wehli Tünde); Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp. 1985. 106. (63. sz. – Wehli Tünde); Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk. Marosi Ernő. I–II. (A magyarországi művészet története 2.) Bp. 1987. (a továbbiakban: MM 1300–1470) I. 363–364. (Wehli Tünde)

29 Nekksei-Biblia. I. A Nekksei-Biblia legszebb lapjai. Bev. Dana J. Pratt, képmagyarázatok Levárdy Ferenc. Bp.–Washington 1988. I. 18.

30 Vö. Rác Gy.: Sávozott címer i. m. 127.

31 A katalógusban viszont pontosan eredetük rekonstrukciójának bizonytalansága miatt szerepeltetem őket.

év	pecséttulajdonos	uralkodói címermotívum	esetleges további motívum	kat.
1213	Győr nb. Pat nádor	vágások (?)		1.1.
1224	Kán nb. Gyula nádor	vágások és leopárdok		2.1.
1236	Jakab földinquistor	kettős kereszt		3.1.
1237	Rátót nb. Rénold veszprémi ispán	kettős kereszt	hárslevelek (nemzetségi)	4.1.
1237–1239	Tomaj nb. Dénes nádor	kettős kereszt		5.1.
[1238–1240]	Rátót nb. Domonkos tárnokmester	kettős kereszt	hárslevelek (nemzetségi)	6.1.
1253–1255	Rátót nb. Roland nádor	kettős kereszt	hárslevelek (nemzetségi)	7.1.
1264	Mezőpilis nb. Bász ifjabb királyi udvarsipán	pólya		8.1.
[1276–1278?]	Pok nb. megyeyesi Miklós vajda	három pólya	rózsák (? – nemzetségi)	9.1.
1283	Kozma komáromi alispán	hétszer vágott pajzs		11.1.
1299	Szécs nb. komáromi Pál ispán	két pólya (?)		14.1.
1304	Igmándi Lőrinc vajda	ötször vágott pajzs		15.1.
1318–1322	Debreceni Dózsa vajda	hétszer vágott pajzs		17.1.
1319	Pok nb. megyeyesi Miklós vajda	két (?) pólya		9.2.
1322	Debreceni Dózsa nádor	ötször vágott pajzs		17.2.
1322	István alnádor	ötször vágott pajzs		18.1.
1330	Debreceni Dózsa fia Jakab szabolcsi ispán	négy pólya		20.1.
1332–1335	Domonkos fia Doncs ispán	négy pólya	nyíl	21.1.
1336–1341	Szécsényi Tamás vajda	pólya		22.1.

majd IV. Béla uralkodásának első éveiben (jellemzően a tártárjárás előtt) a kettős kereszt dominanciája, végül harmadszor 1264-től a vágásos pajzsok visszatérése. Vizsgáljuk meg közelebbről is ezeket az időszakokat!

III.1. II. András kora és a vágásos címer

A témánkhöz vonható legkorábbi szfragsztikai források értelmezését különösen súlyosan megnehezíti az Árpád-kor kutatását általánosságban is terhelő forráshiány: ez nem is csoda, hiszen világi személyektől a legkorábbi pecsétlenyomatok eleve csupán az 1210-es évektől kezdődően és eleinte rendkívül gyér számban maradtak ránk. Dolgunkat ráadásul az sem könnyíti meg, hogy a 13. század első harmadában a világi előkelők hivatali és magánjellegű pecséthasználata még aligha különülhetett el.³² II. András vágásos címere – amelyet a pecsétjein rendre az osztóvonalak között lépő leopárdokkal, apró méretű pénzein viszont mindig állatalkalakok nélkül ábrázoltak – ismereteink szerint mindössze két méltóságviselő typariumának lenyomatain köszön vissza. Ezek közül Győr nembeli Pat nádor pecsétje (Kat. 1.1.) mára felismerhetetlenül sérült, és Erdélyi László leírásából csak annyit tudunk róla, hogy egykor „az Árpádok pólyás (vágásos) paizsczímerét” lehetett megfigyelni rajta.³³ Amennyiben elfogadjuk Erdélyi adatát – és magam nem látok okot az ellenkezőjére –, úgy annyit mindenesetre leszögezhetünk,

hogy Kán nembeli Gyula nem egyedülként (és még csak nem is az elsőként) emelte pecsétjére (Kat. 2.1.) hivatali hatalma eredetének igazolására a királyának címerét. Pat és Gyula ráadásul mindketten nádori méltóságot viseltek. De mi a helyzet a többi korabeli országnaggyal, mennyire tekinthető elszigetelt vagy éppen elterjedt megoldásnak köreibben az uralkodó heraldikai reprezentációjának átvétele? Sajnos forrásanyagunk semmiképpen sem elegendő megalapozott következtetések levonására, legfeljebb halvány gyanúkat fogalmazhatunk meg a gyér számú lenyomat vizsgálatá nyomán kódösen felsejlő tendenciák alapján.

II. András báróihoz a fentebb említetteken kívül ugyanis mindössze három további pecsét kapcsolható kétséget kizáró bizonyossággal (ezek közül az egyik jelenleg lappang), illetve egy harmadikkal kapcsolatban merült még fel, hogy esetleg szintén az „új intézkedések” királyának udvarához tartozó személyé lehetett:

a.) Csák nembeli Demeter mesternek – aki számos megyésipáni megbízatás mellett 1217–1230 között királyi asztalnokmesterként, 1232–1234 között pedig udvarispánként tevékenykedett³⁴ – a 19. század végén még megvolt, mára azonban elkallódott az a vörösréz pecsétnyomója, amely a Csákok nemzetségi címermotívumaként azonosítható³⁵ oroszlánt ábrázolta, és amelyet stíluspárhuzamai talán a 13. század elejére kelteznek.³⁶ Ennek a typariumnak a hivatali használata nem

32 Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. (Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationali Hungarico digesta) Bp. 1993. 2 59.

33 A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrácz. I–XII. Bp. 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 627.

34 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 294.

35 Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1203–1205.; Körmendi Tamás: A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez. Századok 143. (2009) 403–404.

36 Nagy Iván: A Csák nemzetség. I. Turul 3. (1885) 49. (rajza uo.)

igazolható, körirata ugyanis nem utal konkrétan a tulajdosánának méltóságára.³⁷

b.) Hontpázmány nembeli Sebes királyi pohárnokmester volt 1209–1217 között,³⁸ 1231-ből ránk maradt pecsétje pedig ennek ellenére hasonlóképpen nem az uralkodó, hanem a nemzetség (vagy ebben az esetben inkább azon belül a szűkebb család)³⁹ heraldikai jelvényének tekinthető csillagot ábrázolja.⁴⁰ A nyomó hivatali pecsétként való alkalmazására azonban sajnos ezúttal sincsen bizonyíték, a lenyomatát hordozó egyetlen irat magánoklevél.

c.) Ampod fia Dénes nádor⁴¹ pecsétjének 1234-ből megőrződött lenyomatán két oroslánt figyelhetünk meg.⁴² Nem tudjuk, hogy ezeket vajon nemzetségi vagy személyes motívumként vésték-e a typariumra, az azonban bizonyos, hogy a királyi címernek legfeljebb a leopárdos mellélalakjaira emlékeztetnek, és azokra is csak halványan.

d.) Végül magam valószínűnek gondolom, hogy a Hahót nembeli Buzád bán fiai által az 1230-as években közösen használt nyomó valójában édesapjuk, az alighanem 1226–1232 között valószínűleg szőrényi báni méltóságot betöltő,⁴³ ám a politikától 1232/1233 táján eltávolodó és a domonkosok pesti kolostorába visszavonuló Buzád bán számára készült.⁴⁴ A typarium egyetlen ismert lenyomata a Buzád-fiak vélhetően 1232–1239 között kibocsátott, keltezetlen oklevelén őrződött meg, körirata sajnos olvashatatlanul kopott.⁴⁵ Mezejében mindenestre ökörfej látható, amelyet a magyar királyok címerével igencsak bajos lenne összekötnünk, a Hahót nemzetség jelképével azonban történetesen megegyezik.⁴⁶

Annyi talán a fentiek alapján is megállapítható, hogy II. András korában az uralkodói címer a nádorok hatalmi reprezentációjában bizonyosan megjelent, ám a használata Ampod fia Dénes pecsétjének tanúsága szerint még a palatinusok között sem vált kizárólagossá, miképpen általánosságban véve az országnagyok körében sem terjedt el. Ennél konkrétabb következtetéseket azonban a forrásanyag szűkössége sajnos nem tesz lehetővé.

III.2. IV. Béla uralkodásának első éveit és a kettős kereszt

II. András halála után a magyar királyok heraldikai reprezentációjában változás következett be: a korábban használt vágásos pajzs helyett IV. Béla kettőskeresztes címet vett használatba. Az új uralkodó a trónra léptét követő első években (nagyjából az 1241-i tatárjárásig) minden jel szerint az országos és az udvari méltóságviselők, illetve a királyi megbízottak

jelképhasználatát is egységesíteni próbálta. Rövid hat eszten-dő leforgása alatt négy olyan pecsétet ismerünk, amelyeken a királyi hatalom árnyékában tevékenykedő legkülönbözőbb személyek szerepeltetik központi elemként a kettős keresztet. Az országos méltóságviselők közül ide tartozik Tomaj nembeli Dénes nádor (Kat. 5.1.) és Rátót nembeli Domonkos tárnokmester (Kat. 6.1.), a megyésispánok közül az ugyancsak Rátót nembeli Rénold veszprémi comes (Kat. 4.1.), a megbízottak közül pedig bizonyos Jakab földinquisitor (Kat. 3.1.). Különösen beszédes adat ez akkor, ha hozzátesszük: ezekben az években az országos méltóságviselők közül mindössze két olyan személyt ismerünk, akitől kettős kereszt nélkül vésett hivatali pecsét maradt ránk. Mindketten a Gutkeled nemzetség tagjai, és mindketten Szlavónia élén álltak: Apaj bán 1239-ből fennmaradt kettős pecsétjének hátlapján háromszögpajzsban öt bal oldalék látszik⁴⁷ (vagyis a nemzetségi címer),⁴⁸ Miklós bán 1240-ből származó, erősen kopott pecsétjén pedig csupán a sakkozott pajzsfő vehető ki.⁴⁹ Hogy miért éppen ők nem használták typariumaikon az uralkodói címet, azt sajnos nem tudjuk – lehetséges magyarázatként talán az kínálkozik, hogy a szlavóniai tartomány az országon belül komolyabb önállóságot élvezett.⁵⁰ Megjegyzendő: a tatárjárás után a kettős kereszt mintegy varázsüresre eltűnt az országnagyok pecsétjeiről, hogy utat engedjen a nemzetségi címerek használatának. Az egyetlen kivételt Rátót nembeli Roland nádor 1253–1255 között használt kettőskeresztes pecsétje (Kat. 7.1.) jelenti, ez azonban csak látszólag mond ellent az imént vázolt szabályszerűségnek. Roland typariuma ugyanis az apja: Domonkos fentebb már említett nyomójának (Kat. 6.1.) átvésésével készült: heraldikai programja tehát éppenséggel nem az 1242 utáni évek koncepciójában fogant. Az uralkodó reprezentációjának erőltetése a méltóságviselők pecsétjein a tatárjárás előtt, illetve a teljes hátraarc a mongol hódítás után maradéktalan összhangba hozható IV. Béla belpolitikájával is.

III.3. A vágásos címer visszatérése a 13. század végén és a 14. század első felében

A legkeményebb diót kétségkívül a harmadik periódusban megfigyelhető jelenségek magyarázata jelenti. Először is: a magyar királyok vágásos címere az Árpád-kor utolsó évtizedeiben egyáltalán nem jellemző az uralkodói reprezentációra. Mezőpilis nembeli Bász udvarispán 1264-i pecsétje (Kat. 8.1.) után bő két-három évtizeddel, IV. László és III. András idejében ennek ellenére három további méltóságviselő pajzsán is megjelennek olyan ábrázolások, amelyek leginkább ebből a vágásos címerből vezethetők le. Másodsor: míg a sávozott pajzs használata összességében korántsem tűnik széleskörűen elterjedtnek a méltóságviselők között a vizsgált időszakban (hiszen csaknem nyolc évtized leforgása alatt mindössze tizenkét pecséten fordul elő), addig korszakunk erdélyi vajdáinak pecsétjein zavarba ejtően gyakran találkozunk vele.

37 + S(IGILLUM) DemeTRI • mAGI(S)TRI (Nagy I.: Csák nemzetség i. m. 49.)

38 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 351.

39 Körmendi Tamás: A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. Levéltári Közlemények 82 (2011: 2. sz.) 9., 14–15.

40 HU-MNL-OL DL 71339; HU-MNL-OL V8 778.; Körmendi T.: Hontpázmány nemzetség i. m. 55. (7.1. sz.)

41 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 295.

42 HU-MNL-OL DL 25744.; HU-MNL-OL V2 8.

43 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 292.

44 Körmendi T.: Nemzetségi címerek i. m. 412–413.

45 HU-MNL-OL DL 207.; HU-MNL-OL V2 360.; BTM 64.23

46 Körmendi T.: Nemzetségi címerek i. m. 410–414.

47 HU-MNL-OL DL 34293.; HU-MNL-OL V2 136.; V8 1125.; BTM 64.955.

48 Körmendi T.: Nemzetségi címerek i. m. 404–405.

49 HU-MNL-OL DL 4700.; HU-MNL-OL V2 137.; BTM 64.348.

50 Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. H. n. 2001. 269–281. 278.

Mivel nem nagyon látszik olyan közös jellemző, amely egyazon halmazba terelné a listánkon szereplő 1264–1341 közötti pecsétek tulajdonosait, megpróbáltam csoportokra bontani őket.

Az egyik ilyen csoportot kézenfekvő módon a vajdák alkotják: itt könnyű dolgom volt, hiszen a vágásos címer magas előfordulási arányára az erdélyi tartomány élén álló bárók pecsétjein már Rácz György is rámutatott.⁵¹ Pok nembeli Miklós (Kat. 9.1., 9.2.), Igmándi Lőrinc (Kat. 15.1.), Debreceni Dózsa (Kat. 17.1.) és Szécsényi Tamás (Kat. 22.1.) tartozik ide, vagyis jószerivel a korszak összes jelentősebb vajdája – a méltóságot 1301–1314 között betöltő Kán nembeli László kivételével. Tőle azonban egyfelől nem is maradt ránk értelmezhető pecsét, másfelől a zűrzavaros évek egyik leghirhedtebb oligarchája esetében sokkal inkább azon lepődhetnénk meg, ha maga is a király fennhatóságát hangsúlyozó uralkodói címerrel reprezentált volna. De vajon miért éppen az erdélyi vajdák vették újra használatba a kései Árpád-korban az akkoriban a királyok pecsétjein és pénzein gyakorlatilag soha nem szereplő vágásokat, és miért ragaszkodtak utána hozzá körömszakadtáig? Rácz György ennek magyarázatára egyfelől az erdélyi társadalmi viszonyok archaikusabb voltát hozza fel, másfelől azt feltételezi, hogy a királyi kancellária oklevéladását másoló vajdai írásbeliség talán a pecsétnyomó kialakításával is az uralkodói praxishoz igyekezett alkalmazkodni.⁵² Magam azonban ezek mellett elképzelhetőnek látok egy harmadik okot is. Ahogyan arról fentebb már szót ejtettem, a magyar királyok vágásos címerének 13. század végi újjászületésére a méltóságviselők pecsétjein Mezőpilis nembeli Bás typariumának 1264-i lenyomata az első tanúnk, még hozzá zavarba ejtően korán: egyfelől tizenhat esztendővel az utána következő hasonló pecsétet megelőzően, másfelől még bőven IV. Béla idejében, amikor a királyi reprezentációban a kettőskeresztes címer teljesen egyeduralkodónak tűnik. Bás azonban nem is az öreg uralkodó, hanem ambíciózus fia, István ifjabb király hívei közé tartozott: miután 1251–1259 között még alighanem Béla bizalmának köszönhetően tölthette be a trencsényi ispán méltóságát, 1259-ben már az ekkor még a magyar fennhatóság alatt álló stájer területek hercegeként önálló udvart vivő trónörökös tárnokmestere, majd 1263–1264 között az erdélyi részekre hazatérő és immár következetesen az ifjabb királyi címet használó István udvarispánja volt.⁵³ Béla király elsőszülöttjének címerhasználata a magyar heraldikai kutatás egyik nagy rejtélye: nem nagyon értjük, miért ragaszkodott a stájer területek elvesztése után is hajthatatlan konoksággal a stájer párducot ábrázoló pajzzsal vésett lovaspecsétjéhez⁵⁴ ahelyett, hogy a magyar királyok valamelyik címerének felvételével hangsúlyozta volna részországa tényleges önállóságát már IV. Béla életében is. Arra mindenesetre egyetlen példát sem ismerünk, hogy István az apja halála előtt bármikor

is használta volna azt a kettőskeresztes címet, amelyet éppen a vele 1262–1267 között háromszor is súlyos konfliktusba keveredő⁵⁵ apja vezetett be a magyar királyi reprezentációban, és amellyel szemben a korszakban a sávozat adott esetben kézenfekvő adott alternatívát jelenthetett.⁵⁶ Egyfelől tehát elképzelhetőnek gondolom, hogy V. István ifjabb királyként valójában a vágásos címet használta (csak éppen erről konkrét forrás nem maradt fenn), és az ezért kerülhetett udvarbírója, Mezőpilis nembeli Bás pecsétjére is. Másfelől hasonlóképpen hihetőnek látom, hogy ugyanezen vágásos pajzs éppen V. István ifjabb királysága nyomán egy időre talán a iunior rex országának magterületét képező erdélyi tartományra utaló heraldikai jelképpé is válhatott, és ezért szerepelhetett viszatérően az 1340-es évek elejéig a vajdák pecsétjein. Mindez források híján természetesen üres spekuláció, ám amennyiben mégis akad halvány szál, amely a 13. század utolsó harmadának hajnalán összekötheti az Árpádok idehaza egyébként évtizedek óta nem használt vágásos címerét a 13. század utolsó és a 14. század első évtizedeiben működő erdélyi vajdák pecsétjein látható vágásos pajzsokkal — úgy jelenlegi ismereteink szerint ez a halvány szál leginkább talán István ifjabb király udvarán és Bás udvarispán pecsétjének címerén keresztül húzódnak.

A második csoportba Debreceni Dózst (Kat. 17.1., 17.2.), alnádorát: István (Kat. 18.1.) és fiát: Jakabot (Kat. 20.1.) soroltam. Dózsa a rendelkezésünkre álló adatok szerint erdélyi vajdaként vehette a pecsétjére azt a vágásos királyi címet, amely az Anjouk érkezésével az uralkodói reprezentációban is újra megjelent, és amely ekképpen Károly uralkodása alatt a bárók typariumain már a lojalitás jelképévé is válhatott. A második csoport ekképpen tehát Dózsa személyénél átfedésben van az első csoporttal.

A harmadik csoporthoz Rácz Györgyhez hasonlóan magam is azon előkelőket kötöm, akik 1298-ban szövetségre léptek III. András királlyal.⁵⁷ Azt azonban magam nem tartom valószínűnek, hogy Komáromi Pál ispán és Dancs mester az uralkodóval kötött szövetségük jelképeként vésették volna a pecsétjükre a vágásos pajzsot (Kat. 14.1., 21.1.). Ennek az elképzelésnek véleményem szerint legalább két körülmény ellentmond. Először is: hogy III. András király heraldikai reprezentációjában nyoma sincsen efféle címernek. Herceggként persze valóban használta a pecsétjein a vágásokat (amellyel véleményem szerint nagyapjára, a szintén hasonló pajzsot viselő II. András királyra kívánt utalni, és végső soron a trónigényét fejezte ki),⁵⁸ megkoronázása után azonban sem a pecsétjein, sem a pénzein nem szerepeltette többé. Másodszor: Dancs mester négy pólyát hordozó címere az 1332-ből és 1335-ből származó pecsétjein maradt ránk. Magam rendkívül nehezen tudnám okát adni, hogy az amúgy ekkoriban évtizedek óta I. Károly legmegbízhatóbb hívei közé tartozó

51 Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 128–129.

52 Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 130.

53 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 287.; Rudolf Veronika: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. (Arpadiana XV.) Bp. 2023. 190.

54 Takács I.: Árpád-házi királyok i. m. 127–128.

55 Zsoldos A.: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História könyvtár. Monográfiák 24.) Bp. 2007. 11–138.

56 Körmenyi Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. Turul 84. (2011) 73–83.; Takács Imre: Címerek az Árpád-házi királyok pecsétjein. Turul 84. (2011.) 84–91.

57 Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 131–133.

58 Takács I.: Árpád-házi királyok i. m. 149–150. (47. sz.)

Dancsot mi sarkallta volna arra, hogy a magyar Anjouk által trónbitorlóknak tartott III. Andrással kötött szövetségének emlékével reprezentáljon bő harminc esztendővel az utolsó Árpád-házi király halála után, egykori ellenfelének udvarában. Magam valószínűbbnek látom, hogy III. András talán azért köthetett egyszerre és egyazon oklevéllel szövetséget mások mellett Komáromi Pállal és Dancs mesterrel (meg az egyébként szintén részben hasonló címert viselő⁵⁹ Miklós fia Demeter ispánnal), mert ezek hárman vagy egyazon familiárisi kör tagjai voltak ekkoriban, vagy pedig az oklevélben nem nevesített rokonságban álltak egymással. Mindkét eshetőség magyarázatot kínálna arra is, hogy miért volt hasonló a címerük – és ebben az esetben természetesen nem is feltétlenül királyi szimbólumként használták a vágásos pajzsot.

Maradt mindezek után a listán szereplők közül Kozma komáromi alispán mint akit egyik csoporthoz sem tudunk kötni: ő azonban bizonyosan Aba nembeli „Börén” Péter familiárisa volt.⁶⁰ A pecsétjén (Kat. 11.1.) látható címer tehát esetleg nem is a királyok jelképhasználatát másolja, hanem az uráét. Megjegyzendő azonban, hogy míg az Aba nemzetség tagjai esetében mindig satírozatlan („világos”) pajzsmezőben szerepelnek a satírozott („sötét”) pólyák, addig Kozma pecsétje esetében pontosan fordított a helyzet.

59 Ld. 7. jz.

60 1283: ÁÜO IX. 370.

IV. Konklúzió

Dolgozatomban egyfelől kísérletet tettem Kán nembeli Gyula nádor 1224-ből töredékesen fennmaradt pecsétjének rekonstrukciójára: a pecsétábra kiegészítése egyértelműen igazolni látszik, hogy II. András udvarnak egyik nagyhatalmú előkelője a typariumán a vágásokkal osztott és heraldikai leopárdokkal díszített korabeli királyi címer egy egyszerűsített (mert kevesebb osztóvonalat tartalmazó és kevesebb nagymacsát ábrázoló) variánsát használta. Másfelől a fennmaradt pecsétek satírozásából kiindulva, a Nécsebi-bibliát mint kodikológiai forrást is bevonva amellelt próbáltam érvelni, hogy az Aba nemzetség címere talán már a 13. század derekán is két fekete pólyát jeleníthetett meg ezüst mezőben, és ekképpen megkülönböztetendő a királyi címertől. A vágásos és a kettőskeresztes királyi címereknek az országos és udvari méltóságviselők pecsétjein szereplő előfordulásait tételesen lajstromozva három periódust különítettem el ezek használatában. Az első időszakban, II. András uralkodása alatt vizsgálódásaim szerint még csak a nádorok szintjén (és ott sem szükségszerűen) jelentkezik a király vágásos pajzsának átvétele. A második időszakban, IV. Béla király uralkodásának tatarjárás előtti éveiben a kettőskeresztet ábrázoló, új királyi címer hangsúlyosabb átvétele figyelhető meg, talán éppen uralkodói nyomásra. Végül a harmadik időszakban részint az erdélyi vajdák talán István ifjabb király idejében gyökerező eltérő szfragisztikai gyakorlatával, részint Debreceni Dózsa családjának címerhasználatával, részint pedig az 1299-ben III. Andrással szövetségre lépő előkelők talán familiárisi vagy családi kapcsolatokra visszavezethető közösségével magyaráztam a vágásos címer késő Árpád-kori és kora Anjou-kori reneszánszát a méltóságviselői pecsétteken.

Függelék

Dolgozatom függelékében azon pecsétek katalógusát közlöm, amelyekre egyszerre igaz, hogy egyfelől a magyar királyok kettőskeresztes vagy vágásos címereinek motívumai szerepelnek rajtuk, és hogy másfelől a tulajdonosuk igazolhatóan országos vagy udvari méltóságot viselt, esetleg királyi megbízatást teljesített a 13. században vagy a 14. század első felében. Kivételt ez alól csupán az Aba nembeli előkelőkhöz köthető vágásos pecsétekkel tettem: mivel ezek esetében a pólyákat hordozó pajzsok magáncímerként való azonosítása nem kétségtelenül egyértelmű (csupán valószínű), továbbá mivel ezeket a szakirodalom rendre az uralkodói címer megjelenítéseként tárgyalja, a katalógusba is felvettem őket.

A pecsétet az első előfordulásának időpontja szerint rendeztem sorba. Elsőként mindig a pecséttulajdonos rövid pályaképét közlöm (ennek összefoglalása során a meggyéispáni tisztségviselésekre csak általánosságban utalok azon személyeknél, akik legalább három különböző

országbarói méltóságot is betöltöttek). Az egyes pecséttulajdonosoknak azonban az esetekben is csak a királyi címerből vett motívumokat is szerepeltető pecsétjeit írom le, ha esetleg további typariumoktól további lenyomatok is fennmaradtak tőlük.

Az egyes pecsét típusokat csakis akkor nevezem „hivatali” pecsétnek, ha a körirat kifejezetten utal a tulajdonos méltóságára vagy hivatalára. A releváns 13. századi pecsétet igyekeztem a teljesség igényével felgyűjteni a Magyar Nemzeti Levéltár DL/DF adatbázisának segítségével, bár itt is biztosan akad, ami elkerülte a figyelmemet. A 14. századi pecsétek esetében a szakirodalomból ismert pecséttulajdonosoktól fennmaradt szfragisztikai emlékeket igyekeztem teljesszerűen feltárni (tehát nem csak a szakirodalomból ismert lenyomatokat vontam górcső alá) – azonban ezen személyeknél is csak a királyi címerekkel összefüggésbe hozható pecsétjeiket lajstromozom.

A pecsétleírások során a következő rövidítéseket alkalmaztam:

A = a pecsét alakja
 Irod. = a pecsétre vonatkozó szakirodalom
 K = a pecsét körirata
 Kr = a kettős pecsét előlapjának körirata
 Kv = a kettős pecsét hátlapjának körirata
 M = a pecsétmező leírása
 Megj. = megjegyzés
 Mr = a kettős pecsét előlapi pecsétmezejének leírása
 Mv = a kettős pecsét hátlapi pecsétmezejének leírása
 Pld. = példányadatok

A pecsétmező leírása (M) során csak a címerkompozícióhoz tartozó elemeknél alkalmazom a heraldikai jobbot és balt (tehát a pajzson belül és a címer külső ékítményeinél), a címerkompozíción kívüli motívumoknál azonban a mindennapi logikát – és a szfragisztika szabályait – követve szemből nézve adom meg az irányokat. A köriratokban (K) a majuszkulákat nagybetűkkel, a minuszkulákat pedig kisbetűkkel írtam át: ezen szabály alól csak abban az esetben tértem el, ha valamely alapvetően majuszkulás legenda unciális formájú betűket is tartalmazott, mert ez utóbbiakat szintén kisbetűkkel jelöltem. Az egyes pecsétek példányadatai (Pld.) között rendre kitérek azok színére és állapotára is. Ennek során „ép állapotú” lenyomatról beszélek, ha a példány megtartása hibátlan vagy közel hibátlan. „Enyhén sérült” a pecsét, ha a sérülés a lenyomat felületének legfeljebb 10%-át érinti, ill. ha a pecsétmezőben a sérüléstől függetlenül minden motívum kivehető. „Erősen sérült” a lenyomat, ha a kopás vagy a törés az ábra felismerését akadályozza. „Törédék” az a példány, amelyből az eredeti pecsét felénél kevesebb marad meg. „Törédékes” pedig az a pecsét, amely minimum kettő darabba törve őrződött meg, és ezek együttesen sem adják ki az eredeti lenyomat legalább felét.

A katalógusban legalább kétszer említett, de dolgozatomban eddig nem hivatkozott gyűjtemények és művek rövidítései:

Levéltári gyűjtemények:

At-ÖStA-HHStA Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus- Hof- und Staatsarchiv
 HU-MNL-OL DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
 HU-MNL-OL V4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Iratokról leszakadt eredeti pecsétek gyűjteménye
 HU-MNL-GYMSVMSL Győr-Moson-Sopron vármegye Soproni Levéltára (Sopron)
 HU-PBFL Pannonhalmi Főapátsági Levéltár (Pannonhalma)
 HU-PLÉ-FKL Prímási Levéltár, Esztergom, Főkáptalani Levéltár
 HU-VÉFL Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár
 RO-ANR-CJ-F-00351 Arhivele Naționale ale României, Cluj, fond familial Gyulai-Kuun, Documente medievale
 SK-AMK Archiv Mesta Košice
 SK-SNA Slovenský Národný Archív, Pozsony

Forráskiadványok:

CDES Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Ed. Richard Marsina. I–II. Bratislava 1971–1987.
 KRE Károly Róbert emlékezete. Vál., szerk., bev., jegyz. Kristó Gyula – Makk Ferenc – Marosi Ernő. Bp. 1988.
 RDES Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Ed. Vincent Sedlák. I–II. Bratislava 1980–1987.
 Reg. Pal. Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. Bp. 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.)

Szakirodalom:

Bárczay O.: A heraldika kézikönyve i. m. *Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve*. Bp. 1897.
 Bodor I.: Árpád-kori i. m. *Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink II. Egyházi és világi pecsétek*. Turul 75. (2002) 11–22.
 Csoma J.: Omode nádor fiai i. m. *Csoma József: Omode nádor fiai és Kassa városa*. Turul 29. (1911) 89–92
 Dercsényi D.: Nekcsei Dömötör i. m. *Dercsényi Dezső: Nekcsei Dömötör bibliája*. Magyar Könyvszemle 66. (1942) 113–125.
 Engel P.: Archontológia i. m. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)* Bp. 1996.
 Engel P.: Genealógia i. m. *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. [CD-ROM]* Bp. 2001.
 Engel P. – Lövei P.: Sokpecsétes i. m. *Engel Pál – Lövei Pál: Sokpecsétes oklevelek 1323-ból és 1328-ból*. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Bp. 1998. (Művészettörténet – Műemlékvédelem X.) 133–148.
 Esztergom 2000: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Esztergom 2000.
 KMTL Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994.
 Kristó Gy.: I. Károly elitje i. m. *Kristó Gyula: I. Károly főúri elitje 1301–1309. Századok 133. (1999) 41–62.*
 Komáromy A.: Dózsa nádor i. m. *Komáromy András: Dózsa nádor és a Debreceni család. I–II. Turul 9. (1891) 1–9., 67–78.*
 Kumorovitz B. L.: Authentikus pecsét i. m. *Kumorovitz Bernát Lajos: Az authentikus pecsét*. Turul 50. (1936) 46–68.
 Majláth B.: Mokyanus nádor i. m. *Majláth Béla: Mokyanus nádor pecsétje 1286. évből*. Archaeologiai Értesítő 14. (1880) 8–10.
 Nagy I.: Három pecsét i. m. *Nagy Imre: Három XIII. századi pecsét*. Archaeologiai Értesítő 11. (1877) 352–354.
 Nagy I.: Dózsa nádor i. m. *Nagy Imre: Dózsa nádor és Lampert országbíró pecsétei*. Archaeologiai Értesítő 12. (1878) 114–117.
 Rác Gy.: Főúri címerhasználat i. m. *Rác György: Főúri címerhasználat az Anjou-korban*. In: Az Anjou-kor hatalmi elitje. Szerk. Csukovits Enikő. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2020. 317–339.
 Solymosi L.: Írásbeliség i. m. *Solymosi László: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Diplomatikai és pecséttan tanulmányok. Bp. 2006.
 Solymosi L.: Transfixum i. m. *Solymosi László: Transfixum – oklevélritkság a XIII. századból*. In: *Solymosi L.: Írásbeliség i. m. 138–155.*

Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. *Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)* Bp. 1930.

Vincze G.: Három pecsét i. m. *Vincze Géza: Három pecsét a középkorból. Archaeologiai Értesítő* 13. (1879) 229–232.

Zolnay L.: Donch mester i. m. *Zolnay László: Donch mester és a Balassák ősei. Turul* 51. (1937) 22–39.

Zolnay L.: A „Balassák” i. m. *Zolnay László: A „Balassák” és a Felvidék. Adatok a XIII–XIV. század néhány kritikus kérdéséhez. Borsodi Levéltári Évkönyv* 5. (1985) 83–183.

1. Győr nb. Pat nádor

Óvári István fia, a forrásokban 1199–1221 között szerepel: nádor (1209–1212), valamint számos megye ispánja (1199–1215), Imre és II. András kormányzatának is tagja (*Engel P.: Genealógia* i. m. Győr nem 1.: Óvári ág 1.; *Zsoldos A.: Archonológia* i. m. 343.; *Zsoldos A.: Az Aranybulla királya* i. m. 57.).

1.1. Pecsét (1213)

A: kör (? – d = kb. 50 mm?)

M: kivehetetlen

K: olvashatatlan

Pld./1.: 1213: HU-PBFL-Capsarium-43. (HU-MNL-OL DF 206842.) – természetes viaszú függőpecsét, erősen sérült (töredék, használhatatlanul kopott)

Irod.: PRT I. 627.; *Kumorovitz L. B.: Magyar pecséthasználat* i. m. 60.; *Rácz Gy.: Sávozott címer* i. m. 123.

Megj.: Az erősen sérült lenyomat egykori ábráját csupán a pecsét leírásából ismerjük: „függő pecsétnek töredéke az Árpádok pólyás (vágásos) paizsczímerét ábrázolja” (PRT I. 627.).

7. kép – Kat. 1.1. (HU-PBFL-Capsarium-43.)

A pecsét fotóját Dénesi Tamásnak, a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár igazgatójának köszönöm.

2. Kán nb. Gyula nádor

1201–1235 között szerepel a forrásokban: erdélyi vajda (1201 és 1214), udvarispán (1202–1204), bán (1213, 1219 és 1229–1235), nádor (1215–1217 és 1222–1226), királynéi tárnokmester (1221) és királynéi udvarispán (1221 és 1232), valamint számos megye ispánja (*Zsoldos A.: Archonológia* i. m. 305–306.).

2.1. Kettős pecsét (1224)

A: kör (d = kb. 63 mm?)

Mr: kivehetetlen

Mv: hegyestalpú (francia) pajzs mezeje háromszor vagy négyszer vágott, az osztóvonalak között három heraldikai leopárd

Kr: olvashatatlan

Kv: mindkét oldalról szalaggal keretelt, román majuszkulás körirat: [- - -] SECRETVM [- - -]

Pld./1.: 1224: HU-MNL-OL DL 111.; HU-MNL-OL V2 6–7, 64.; BTM 64.6.1–2; rekonstrukciós rajza: *Csoma J.: Nemzetségi címerek* i. m. 1252. (hibás); fényképe: *Kumorovitz B. L.: Authentikus pecsét* i. m. s. p.: 15., 18. ábra

Irod.: *Csoma J.: Nemzetségi címerek* i. m. 1252.; *Varjú E.: Csoma, Nemzetségi* i. m. 98.; *Kumorovitz B. L.: Authentikus pecsét* i. m. 56.; *Donászy F.: Az oroszán ábrázolása* i. m. 9.; *Györffy Gy.: Tanulmányok* i. m. 5.; *Rácz Gy.: Sávozott címer* i. m. 123.; *Kumorovitz L. B.: Magyar pecséthasználat* i. m. 66–67.; *Körmendi T.: Nemzetségi címerek* i. m. 398.

Megj.: A méretadatokat a töredékek arányai alapján következtettem ki. A hátlap mező leírása rekonstrukció alapján.

8. kép – Kat. 2.1. (HU-MNL-OL-DL 111.)

3. Jakab földinquisitor

A pecsétjét hordozó irat szerint somogyi földinquisitor, más forrásból ismeretlen.

3.1. Gyűrűs pecsét (1236)

A: kör (d = kb. 13 mm)
M: kettős kereszt
K: kívülről szalaggal keretelt, román majuszkulás körirat: • IACOBI (a B betű megfordítva)

Pld./1.: 1236: HU-MNL-OL DL 213.; HU-MNL-OL V2 200., HU-MNL-OL V8 24.; BTM 64.26.; fényképe: *Kumorovitz B. L.*: Authentikus pecsét i. m. s. p.: 23. ábra – természetes viaszú függőpecsét (a viaszcipó másik oldalába Mihály somogyi földinquisitor gyűrűs pecsétjét nyomták), ép állapotú

Irod.: *Kumorovitz B. L.*: Authentikus pecsét i. m. 55.; *Kumorovitz L. B.*: Magyar pecséthasználat i. m. 66.

9. kép – Kat. 3.1. (HU-MNL-OL-DL 213.)

4. Rátót nb. Rénold veszprémi ispán

Veszprémi ispán (1237–1238 – *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 358.), a forrásokban is csak ekkor szerepel.

4.1. Pecsét (1237)

A: pajzs alakú (kb. 50 × 40 mm?)
M: egyenes oldalú háromszögpajzs, benne szélesedő szárvégű, lebegő kettős kereszt, a pajzs három sarkában egy-egy hárslevél
K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, román majuszkulás körirat: [SIGILLUM REG]NALDI COMITIS
Pld./1.: 1237: HU-VÉFL-Veszprémi székeskáptalan magánlevéltára, Oklevelek, Gyipót 3. (HU-MNL-OL DF 200633.); HU-MNL-OL V8 330.; BTM 65.1826.;

fényképe: *Solymosi L.*: Írásbeliség i. m. 322: 31. ábra – természetes színű viaszú függőpecsét, sérült (jobb felső sarka és a körirat a pecsét jobb oldalán letört, összességében a lenyomat kb. ötöde hiányzik)

Irod.: *Solymosi L.*: Transfixum i. m. 155.; *Körmendi T.*: Nemzeti címerek i. m. 409.

Megj.: A méretadatokat a pajzs alakú lenyomat arányai alapján következtettem ki. A pecsét tulajdonosának nemzetiségét éppen a lenyomat címere alapján lehetett meghatározni: *Solymosi L.*: Transfixum i. m. 142: 18. jz.; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 348.

10. kép – Kat. 4.1. (HU-MNL-OL V8 330.)

5. Tomaj nb. Dénes nádor

Losonci Dénes fia, 1222-től szerepel a forrásokban, utoljára 1261-ben említik 1246 körül történt eseményekkel kapcsolatban: lovászmester (1222–1224), tárnokmester (1224–1231), szolnoki ispán (1228–1230), nádor és szolnoki ispán (1235–1240), bihari ispán (1236) (*Karácsonyi J.*: Magyar nemzetségek i. m. 1015.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Tomaj nem 1.: elágazás; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 358.).

5.1. Nádori pecsét (1237–1239)

A: kör alakú (d = kb. 65 mm)
M: nyolcágú csillagban kör alakú medallion, benne háromszögű talpon szélesedő szárvégű kettős kereszt
K: belülről szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: [-] SIGILL(UM) DIONISII COMITIS PALA[TI-NI - -]

- Pld./1.: 1237: HU-PLE-FKL 2. 9. 2. (HU-MNL-OL DF 208513.); fényképe: *Kumorovitz B. L.*: Authentikus pecsét i. m. s. p.: 17. ábra; *Iványi Béla*: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története. I. Bp. 1941. 584–585. közötti tábla; *Esztergom* 2000. 79. (52. sz.); *Solymosi L.*: Írásbeliség i. m. 322: 32. ábra – természetes színű viaszú függőpecsét, sérült (jobb oldalán mintegy harmada letört)
- Pld./2.: 1237: HU-PBFL-Capsarium-1.-C (HU-MNL-OL DF 206973., 283842.) – természetes viaszú függőpecsét, töredék
- Pld./3.: 1238: HU-PBFL-Capsarium-29.-H (HU-MNL-OL DF 206979.) – természetes viaszú függőpecsét, töredékes
- Pld./4.: 1239: RO-ANR-CJ-F-00351-1-2 (HU-MNL-OL DF 252590.); HU-MNL-OL V2 66. – természetes viaszú függőpecsét, sérült (erősen kopott)
- Irod.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz et alii. Strigonium 1874–1999. I. 325.*; *Szabó Károly*: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540). *Történelmi Tár* 12. (1889) 524. (2. sz.); *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 124.; *Esztergom* 2000. 79. (52. sz.)

11. kép – Kat. 5.1. (HU-PLE-FKL 2. 9. 2.)

A pecsét közléshez rendelkezésre bocsátott fotóját Hegedűs Andrásnak, a Prímási Levéltár igazgatójának köszönöm.)

6. Rátót nb. Domonkos tárnokmester

Talán Rátót fia: tárnokmester (1238–1240), nyitrai (1238) és bihari (1240) ispán (*Engel P.*: Genealógia i. m. Rátót nem 1.: elágazás; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 298.).

6.1. Hivatali (tárnokmesteri?) pecsét ([1235] 1238–1240 [1241])

- A: kör alakú (d = kb. 55 mm)
- M: ívelt oldalú háromszögpajzsban szélesedő szárvégű, lebegő kettős kereszt, a pajzs három sarkában egy-egy hárslevél
- K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + SIGILL(UM) • DOMINICI • MAGISTRI [TA]VV[ARNICO]RVM (?) REGIS H(UN)G(A)R(I)E

Pld./1.: –

Irod.: *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. 74: 1. jz.; *Karácsonyi J.*: Magyar nemzetségek i. m. 915. (a körirat hibás olvasatával); *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1289.; *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 145: 4. jz.; *CDES II.* 355. (a körirat részletének hibás olvasatával); *Körmendi T.*: Nemzetségi címerek i. m. 410.

Megj.: Rátót nb. Roland pecsétje (ld. 7.1. sz.) a körirat tanúsága szerint ennek a nyomónak az átvésésével készült, csak az átvéselt pecsét lenyomatai ismertek. Keltezése a tárnokmesterek archontológiáján alapszik (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 62.): Domonkos hivatalviselésének a pályakép ismertetése során fentebb már említett dátumain kívül azokon a tényeken, hogy hivatali elődjére az utolsó adat 1235-ből való, míg a méltóságból való távozására (a tárnokmesteri szék üresedésére) első ízben 1241-ből van forrás. A körirat kiegészítése a pályakép alapján kézenfekvőnek tűnik, ám az első hiány egyértelműen terjedelmesebb, mint azt a „TA” betűk indokolnák.

7. Rátót nb. Roland nádor

Domonkos fia, 1241–1277 között szerepel a forrásokban († 1278 e.): pohárnokmester (1241), asztalnokmester (1242–1245), országbíró (1247), nádor (1248–1260), szlavóniai bán (1261–1267), nádor és macsói bán (1272–1273), nádor (1273 és 1274–1275), királynéi tárnokmester (1275–1276), országbíró (1277) és számos megye ispánja, IV. Béla király és István ifjabb király viszálya idején IV. Béla híve, ám a fegyveres konfliktusban nem vesz részt, 1267-ben pedig éppen azok után esik ki az öreg uralkodó kegyéből, hogy az maga küldte István ifjabb király segítségére a kunok ellen. IV. László gyermekkirálysága idején jellemzően a Geregyék és a Csákok kormányzati térnyerései idején volt nádor, bár talán a bárói csoportosulásoktól függetlenül (*Karácsonyi J.*: Magyar nemzetségek i. m. 916–917.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. [Millenniumi magyar történelem. Historikusok] Bp. 2002. 390–404.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Rátót nem 1.: elágazás; *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 93–94.; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 348–349.).

7.1. Pecsét (1253–1255)

- A: kör alakú (d = kb. 55 mm)
- M: ívelt oldalú háromszögpajzsban szélesedő szárvégű, lebegő kettős kereszt, a pajzs három sarkában egy-egy hárslevél
- K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + SIGILL(UM) • DOMINICI • MAGISTRI [- - [TA]VV[ARNICO]RVM (?) ReGIS H(UN)G(A) R(I)e; a pecsétmezőben ugyancsak gótikus majuszkulákkal: + S(IGILLUM) ROLANTI M(A)G(IST)RI
- Pld./1.: 1253. júl. 6.: HU-MNL-OL DL 40031. – barna viaszú függőpecsét, erősen sérült (kopott)
- Pld./2.: 1254: HU-PBFL-Capsarium-33.-Y (HU-MNL-OL DF 207028.) – természetes viaszú függőpecsét, sérült (kopott, pereme letört)
- Pld./3.: 1255. dec. 6.: HU-MNL-OL DL 214.; HU-MNL-OL V2 18., HU-MNL-OL V8 158.; fényképe: *Bodor I.*: Árpád-kori i. m. 21: 41. ábra; rajza: *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. VI. t. 60. ábra (pontatlan); *Csoma 1995 [1904] 1289.* (pontatlan) – természetes viaszú függőpecsét, enyhén sérült (pereme baloldalt letört)
- Pld./4.: 1255. dec. 13.: SK-SNA-Pozsonyi káptalan hiteleslyi levéltára, Oklevelek 14. 3. 18. (HU-MNL-OL DF 226623.) – természetes viaszú függőpecsét, sérült (kopott, pereme letört)
- Irod.: *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. 74: 1. jz.; *Karácsonyi 1995 [1990]. 915.* (a körirat hibás olvasatával); *Csoma J.*: Nemzeti címerek i. m. 1289.; *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 145: 4. jz.; *Bodor I.*: Árpád-kori i. m. 14. (Pld./3. hibás dátummal); *CDES II. 355.* (a címer pontatlan leírásával és a körirat részletének hibás olvasatával); *Körmendi T.*: Nemzeti címerek i. m. 410.; *Reg. Pal. 103., 107. sz.*; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. 322.
- Megj.: Nyomója Rátót nb. Domonkos pecsétjének (ld. 6.1. sz.) átvésésével készült.

12. kép – Kat. 7.1. (HU-MNL-OL-DL 214.)

8. Mezőpilis nb. Bás ifjabb királyi udvarispán

Mezőpilis nb. Bás fia, 1247–1272 között szerepel a forrásokban: hercegi tárnokmester (1259), ifjabb királyi udvarispán (1263–1264), valamint trencsényi (1251–1259), gömöri (1263–1264), dubicai (1268) és szolgagyőri ispán (1270–1272) (*Engel P.*: Genealógia i. m. Mezőpilis nem: Mikolai; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 287.). IV. Béla és V. István viszálya idején az utóbbi párthíve.

8.1. Pecsét (1264)

- A: ovális alakú (kb. 45 × 40 mm?)
- M: ívelt oldalú háromszögpajzsban a pajzs derékvonalához képest feljebb tolt, satírozott pólya
- K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, majuszkulás (?) körirata olvashatatlan
- Pld./1.: 1264: HU-MNL-OL DL 50620. – barna viaszú függőpecsét, erősen sérült (erősen kopott, helyenként kitört)
- Irod.: Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. Bp. 2020. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 58.) 374. sz.
- Megj.: Az egyetlen ismert példány a pajzs alsó részén különösen is sérült, ezért elképzelhető, hogy a címer eredetileg nem csupán egy, hanem két pólyát hordozott.

13. kép – Kat. 8.1. (HU-MNL-OL-DL 50620.)

9. Pok nb. megyesi Miklós vajda

Meggyesi Móric fia, 1270–1319 között szerepel a forrásokban: pohárnokmester (1273 és 1274), asztalnokmester (1274–1275), erdélyi vajda (1277 és 1315–1316) (*Engel P.: Genealógia i. m. Pok nem 1.: Meggyesi; Zsoldos A.: Archontológia i. m. 348–349.*) IV. László gyermekkirálysága idején általában a Kőszegiek és a Gutkeledek kormányzati túlsúlya idején jutott szerephez.

9.1. Vajdai pecsét ([1276–1278?])

- A: kör alakú (d = kb. 48 mm)
 M: kör alakú medallionban ívelt oldalú háromszögpajzs satírozott mezejében három pólya; a medallion körül eredetileg minden bizonnyal hat darab, hatszirmú, pontozott közepű virág (talán kezdetlegesen ábrázolt heraldikai rózsza), amelyek közül azonban a töredéken már csak négy maradt meg
 K: mindkét oldalról szalaggal keretelt körirata ma már olvashatatlan, Nyáry rajza szerint, annak értelemszerű kiegészítésével: + S(IGILLUM) • nICOLAI • VOI-VODE TRAN[SILVANIE - - - FI]LII (?)
 Pld./1.: +1280: HU-MNL-OL DL 40031.; HU-MNL-OL V2 104.; BTM 64.98.; fényképe: *Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. XVI. t. 6. kép; rajza: Nyáry A.: A heraldika vezérfonala i. m. VI. t. 57. ábra; Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1285. – természetes viaszágyba nyomott, eredetileg talán zöld (feketére oxidált) viaszú függőpecsét, erősen sérült (címerábrázolása erősen kopott, bal oldala és pereme jobboldalt alul letört)*
 Irod.: *Nyáry A.: A heraldika vezérfonala i. m. 49., 73.; Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1285.; Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 128.; Körmendi T.: Nemzetségi címerek i. m. 396.; Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. 324.*

14. kép – Kat. 9.1. (HU-MNL-OL-DL 40031.)

Megj.: A pecsétet hordozó, Erzsébet anyakirályné nevében kiállított oklevél hamis: Reg. Arp. 2901. sz.; RD 133. sz. A körirat rekonstrukciója – tekintetbe véve Nyáry posztumusz kötetének pontatlanságait – nem megbízható. Pok nb. Miklós vajdai hivatalviselésének dátumaiból (*Zsoldos A.: Archontológia i. m. 39.*) kiindulva a pecsét nyomója 1276–1278 között készülhetett.

9.2. Pecsét (1319)

- A: kör alakú (d = kb. 48 mm)
 M: damaszkolt (?) mezőben ívelt oldalú háromszögpajzs, ennek satírozott mezejében két (?) pólya
 K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt körirata olvashatatlan
 Pld./1.: 1319. febr. 9.: HU-MNL-OL DL 1949.; BTM 64.198.; fényképe: *Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. XVI. t. 6. kép – természetes viaszágyba nyomott, eredetileg talán zöld (feketére oxidált) viaszú függőpecsét, erősen sérült (kopott) töredék*
 Irod.: *Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 128.; Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. 324.*
 Megj.: Pok nb. Miklós az oklevelet máramarosi ispánként állította ki: vajdai pecsétjét ezek szerint méltóságának letétele után tovább használta.

15. kép – Kat. 9.1. (HU-MNL-OL-DL 1949.)

10. Aba nb. „Börén” Péter tárnokmester

A nemzetség Széplaki ágából származó Dávid fia, 1274–1283 között szerepel a forrásokban: királyi lovászmester (1274–1276, 1277–1279), országbíró (1280), királyi tárnokmester (1281–1283) és számos megye, köztük Komárom (1283) ispánja (*Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem 1.: Széplaki 1.; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 345.).

10.1. Tárnokmesteri pecsét (1281)

- A: kör (d = kb. 44 mm)
 M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne két satírozott pólya; a pajzs fölött tollbokréta (?); a pajzs mellett kétoldalt indadísz – természetes viaszú függőpecsét, restaurált
 K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) PETRI MAG(ISTR)I TAVARNICOR(UM) D(OMI)NI REGIS
 Pld/1: 1281. szept. 21.: HU-MNL-OL DL 1102/1.
 Pld/2: 1281. szept. 21.: HU-MNL-OL DL 1102/2.; HU-MNL-OL V2 52., 128., HU-MNL-OL V8 33., 431.; BTM 64.103.; fényképe: *Kumorovitz L. B.*: Magyar pecséthasználat i. m. VI. t. 44. ábra; *Bodor I.*: Árpád-kori i. m. 21: 39. ábra; *Körmendi T.*: Aba nemzetség i. m. 129. (1.1.1. sz.)
 Irod: *Bodor I.*: Árpád-kori i. m. 14.; *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 125–126.; *Körmendi T.*: Nemzetségi címerek i. m. 400.; *Körmendi T.*: Aba nemzetség i. m. 110., 115., 117. (1.1.1. sz.)

16. kép – Kat. 10.1. (HU-MNL-OL-DL 1102/2.)

11. Kozma komáromi alispán

Komáromi alispán és várnagy, 1283-ban Aba nb. Péter tárnokmester és komáromi ispán familiárisa (*Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 131: 51. jz.; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 319.).

11.1. Pecsét (1283)

- A: kör alakú (d = kb. 25 mm)
 M: ívelt oldalú háromszögpajzs, mezeje hétszer vágott (a sávzat satírozott sávval kezdődik)
 K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • COSMe cOMITIS L(!)
 Pld./1.: 1283. nov. 11.: HU-MNL-OL DL 1157; HU-MNL-OL V2 160.; BTM 64.108.; fényképe: *Bodor I.*: Árpád-kori i. m. 21: 40. ábra – természetes viaszú függőpecsét, enyhén sérült (közepe kissé kitört)
 Irod.: *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. 49.; *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 131.; *Bodor I.*: Árpád-kori i. m. 14.

17. kép – Kat. 11.1. (HU-MNL-OL-DL 1157.)

12. Aba nb. debrői Makján nádor

A nemzetség Debrői ágából való debrői Bökény fia, 1271–1300 között szerepel a forrásokban: nádor, valamint mosoni, somogyi és soproni ispán (1286) (*Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem 5.: Debrői-tarjáni 1.: Debrői; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 326.).

12.1. Nádori pecsét (1286)

- A: kör (d = kb. 63 mm)
 M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne satírozott pólya
 K: mindkét oldalról szalaggal (?) keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + [SIGILLUM MOKI]AnI PALATIInI – barna viaszú függőpecsét, sérült (erősen kopott, pereme jobboldalt felül letört)
 Pld./1.: 1286. okt. 13.: HU-MNL-OL DL 57220.; HU-MNL-OL V8 727.; rajza: *Majláth B.*: Mokyanus nádor i. m. 8.; *Csoma J.*: Nemzeti címerek i. m. 1154.; fényképe: *Körmendi T.*: *Aba nemzetség i. m. 129. (5.1.1. sz.)*
 Irod.: *Nyáry A.*: *A heraldika vezérfonala i. m. 49.*; *Majláth B.*: *Mokyanus nádor i. m. 8–10.*; *Csoma J.*: *Gagy László i. m. 1887. 118.*; *Csoma J.*: *Aba nemzetség i. m. 49–51.*; *Bárczay O.*: *A heraldika kézikönyve i. m. 287–288.*; *Csoma J.*: *Nemzeti címerek i. m. 1153–1155.*; *Rácz Gy.*: *Sávazott címer i. m. 125–126.*; *Körmendi T.*: *Nemzeti címerek i. m. 400.*; *Körmendi T.*: *Aba nemzetség i. m. 110., 119. (5.1.1. sz.)*

18. kép – Kat. 12.1. (HU-MNL-OL-DL 57220.)

13. Aba nb. Amadé nádor

A nemzetség Széplaki ágából származó Dávid fia, 1278–1311 között szerepel a forrásokban († 1311): nádor (1288), országbíró (1289), nádor (1290), királynéi tárnokmester (1291), nádor (1291–1292, 1293, 1295–1296, 1296, 1297–1298, 1299–1300 és 1302–1310), valamint számos megye ispánja. III. András idején minden jel szerint támogatta a királyi hatalmat, amíg az számára szabad kezet biztosított a tartományában. 1301 után eleinte talán Vencelt támogatta. 1304-től számíthatjuk

bizonyosan I. Károly támogatói közé (KMTL 41–42. [s. v. Amadé – Draskóczy István]); *Engel P.*: *Archontológia i. m. II. 7.*; *Kristó Gy.*: *I. Károly elitje i. m. 43–44.*; *Engel P.*: *Genealógia i. m. Aba nem 1.: Széplaki 1.*; *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila.*: *Szent István és III. András. [Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból]* Bp. 2003. 162–170., 215–217.; *Zsoldos A.*: *Archontológia i. m. 282–283.*; *Kádár Tamás.*: *Harcban a koronáért. I. Károly [Róbert] király uralkodásának első éve 1305 végéig.* *Történeti Tanulmányok 23.* [2015] 57–59.)

13.1. Pecsét (1288)

- A: kör (d = kb. 39 mm)
 M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne satírozott pólya; a pajzs fölött levéldísz (?); a pajzs mellett kétoldalt indadísz
 K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • ComITIS [!] • OmODEI
 Pld./1.: 1288. aug. 28.: HU-MNL-OL DL 90791.; HU-MNL-OL V8 650.; BTM 65.1599.; fényképe: *Körmendi T.*: *Aba nemzetség i. m. 129. (1.2.1. sz.)* – barna viaszú függőpecsét, enyhén sérült (felületi sérülések)
 Irod.: *Bodor I.*: *Árpád-kori i. m. 14.*; *Körmendi T.*: *Nemzeti címerek i. m. 400.*; *Körmendi T.*: *Aba nemzetség i. m. 110., 117. (1.2.1. sz.)*
 Megj.: Az oklevelet Tamás alnádor bocsátotta ki, és noha a corroboratióban *sigilli nostri munimine roboratas* formula szerepel, a körirat egyértelművé teszi, hogy a pecsét Amadé nádoré.

19. kép – Kat. 13.1. (HU-MNL-OL-DL 90791.)

13.2. Nádori pecsét (1295–1304)

- A: kör (d = kb. 50 mm)
 M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne satírozott pólya; a pajzs fölött glóriás, növekvő sas; a pajzs mellett kétoldalt indadísz
 K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: +S(IGILLUM) • OmODEI PALATINI De GeNeRe OBA
 Pld./1.: 1295. nov. 15.: HU-MNL-OL DL 70360. – természetes viaszú függőpecsét, ép
 Pld./2.: 1299. júl. 17.: HU-MNL-OL DL 2216.; HU-MNL-OL V2 11., 72., HU-MNL-OL V8 83.; BTM 64.219.; rajza: Nagy I.: Három pecsét i. m. 353.; Nyáry A.: A heraldika vezérfonala i. m. IV. t. 27. ábra; Pór Antal: Trencsényi Csák Máté (1260–1321). (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1888. 109: 27. ábra; Pór Antal – Schönherr Gyula: Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439). (A magyar nemzet története III.) Bp. 1895. 38.; Bárczay O.: A heraldika kézikönyve i. m. 87: 190. ábra; Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1154.; fényképe: KRE képmell.; Bodor I. 2002. 21: 37. ábra; Körmendi T.: Aba nemzetség i. m. 129. (1.2.2. sz.) – természetes viaszú függőpecsét, ép
 Pld./3.: 1299. júl. 28.: HU-MNL-OL DL 1537.; BTM 64.152–153. – természetes viaszú függőpecsét, töredék
 Pld./4.: 1304. aug. 24.: At-ÖStA-HHStA-Urkundenreihen-Allgemeine Urkundenreihe 3411.; fényképe: Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. XVII. t. 7. kép
 Pld./5.: keltezetlen [1288–1301 – ld. Megj.]: HU-MNL-OL DL 75150. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./6.: keltezetlen [1296–1311 – ld. Megj.]: HU-MNL-OL DL 75228. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes

20. kép – Kat. 13.2. (HU-MNL-OL-DL 70360.)

- Irod.: Nagy I.: Három pecsét i. m. 352.; Nyáry A.: A heraldika vezérfonala i. m. 49., 73., 94.; Csoma J.: Gagyi László i. m. 118.; Csoma J.: Aba nemzetség i. m. 50–51.; Bárczay O.: A heraldika kézikönyve i. m. 87., 287–288.; Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1153–1155.; Csoma J.: Omode nádor fiai i. m. 91.; Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 125–126., 132.; Bodor I.: Árpád-kori i. m. 14.; Körmendi T.: Nemzeti címerek i. m. 400–401.; Körmendi T.: Aba nemzetség i. m. 110., 117. (1.2.2. sz. – Pld./4. hibás jelzetével); Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. 325.
 Megj.: Pld./3. keltezésére ld. Reg. Pal. 323. sz. is. Pld./4. pecsétjének azonosítására és az oklevél keltezésére ld. Reg. Pal. 344. sz.

14. Szécs nb. komáromi Pál ispán

Pál fia, első ízben 1286 körül szerepel a forrásokban, utoljára pedig 1306-ban († 1307 e.): komáromi, győri és mosoni (1298–1299), valamint soproni (1299) ispán (Tóth Krisztina: A Szécs nemzetség és rokoni kapcsolatai. Turul 84. [2011] 40–42.; Zsoldos A.: Archontológia i. m. 342.)

14.1. Pecsét (1299)

- A: kör alakú (d = kb. 46 mm)
 M: ívelt oldalú háromszögpajzs, benne satírozott mezőben talán két pólya; a pajzs fölött apró háromszögpajzs; a pajzs mellett kétoldalt növénydísz
 K: belülről szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás (?) körirata olvashatatlan

21. kép – Kat. 14.1. (HU-MNL-OL-DL 2216.)

Pld./1.: 1299. júl. 17.: HU-MNL-OL DL 2216.; HU-MNL-OL V2 175., 400., HU-MNL-OL V8 84.; BTM 64.225. – természetes viaszú függőpecsét, erősen sérült (elmosódott, pereme alul kissé kitört)

Irod.: *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 131–132.

Megj.: A nyomót kétszer helyezték a viaszra, ami szellemképes lenyomatot eredményezett, és olvashatatlanná tette a köriratot. A pecsét tulajdonosaként esetleg Rátót nb. László erdélyi vajda is szóba jöhetne, ám diplomatikai és heraldikai érvek is azt valószínűsítik, hogy az elmosódott példány nyomója inkább Komáromi Pál ispáné lehetett (*Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 132.).

15. Igmándi Lőrinc vajda

A forrásokban 1282–1304 között szerepel, apja igmándi András fia; Miklós. 1299-ben is vajdaként említik. Méltóságát talán valamikor az 1294. máj. 23. és 1295. szept. 24. közötti időszakon belül viselhette (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 104.; *Kristó Gy.*: I. Károly elitje i. m. 53.)

15.1. Vajdai pecsét ([1294–1295?] 1304)

A: kör alakú (mérete ismeretlen)

M: jobbra dőlő, ívelt oldalú háromszögpajzs, mezeje ötször vágott (a sávokat satírozott sávval kezdődik); a pajzson csuporsisak ül; sisakdísz: három pávatoll; a címer mellett kétoldalt egy-egy lóhereág

22. kép – Kat. 15.1.

(At-ÖStA-HHStA-Urkundenreihen-Allgemeine Urkundenreihe 3411. *Rácz György* felvétele. A közlési engedélyt Arany Krisztina levéltári delegátusnak köszönöm.)

K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: [SIGILLUM] LAURENCII • VAI VADE • FILII • cOmITIS n (?) De • VIGMA[N?]

Pld./1.: 1304. aug. 24.: At-ÖStA-HHStA-Urkundenreihen-Allgemeine Urkundenreihe 3411.; fényképe: *Kumorovitz L. B.*: Magyar pecséthasználat i. m. VI. t. 43. ábra; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. XX. t. 19. kép; rajza: *Nagy I.*: Három pecsét i. m. 23.; *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. IV. t. 31. ábra

Irod.: *Nagy I.*: Három pecsét i. m. 23.; *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. 55.; *Csoma J.*: Nemzeti címerek i. m. 1249; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. 327.

Megj.: A nyomó alternatív keltezése a pályaképen alapul.

16. Aba nb. János lovászmester

A nemzetség Széplaki ágából származó Amadé nádor fia, 1302–1319 között szerepel a forrásokban: királyi lovászmester (1310–1311) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 7.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem 1.: Széplaki 1.).

16.1. Lovászmesteri pecsét (1311)

A: kör alakú (d = kb. 50 mm)

M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne satírozott pólya; a pajzs fölött glóriás, növekvő sas; pajzstartók: a pajzs két oldalán egy-egy sárkány (?)

K: mindkét oldalról szalaggal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) IOhAIIIIS mAG(IST) RI AGA[Z]OIUm REGIS HUIG(ARIE)

23. kép – Kat. 16.1. (SK-AMK-Archivum Secretum A7.

A pecsét közléshez rendelkezésre bocsátott fotóját Szeghy Gábor levéltáros kollégámnak [AM Košice] köszönöm.)

- Pld./1.: 1311. okt. 3.: SK-AMK-Archivum Secretum A7. (HU-MNL-OL DF 269067.); fényképe: Csoma J.: Omode nádor fiai i. m. 92.; RDES I. 25. kép
 Irod.: Csoma J.: Omode nádor fiai i. m. 91.; RDES I. 547–548. (25. sz.)
 Megj.: Csak közlésből ismerem, méretadatait Vincent Sedlák leírásából (RDES I. 547. [25. sz.]) vettem át. A bal oldali pajzstartó Csoma és Sedlák szerint madár, ám a fényképen azonosnak látom a jobb oldali telamónnal. Az oklevelet Sedlák téves, 1311. okt. 7-i napi kelettel közli.

17. Debreceni Dózsa vajda és nádor

András fia, 1294–1322 között szerepel a forrásokban († 1323 e.): szabolcsi (1316–1318), majd egyidejűleg bihari (1317–1318) ispán is, erdélyi vajda (1318–1321), nádor, szabolcsi és szatmári ispán (1322). I. Károly feltétlen híve, azok közül való, akik nem valamely arisztokrata nemzetségből, hanem a tehetős középnemességből emelkedtek az országbárok közé az 1310-es években (Komáromy A.: Dózsa nádor i. m. 2–9., 67–70.; KMTL 172. [s. v. Dózsa – Csukovits Enikő]; Engel P.: Archontológia i. m. II. 56.; Kristó Gy.: I. Károly elitje i. m. 54.; Kristó Gyula: I. Károly harcai a tartományurak ellen [1310–1323]. Századok 137. [2003] 335–344.; Zsoldos Attila: A hatalmi elit újjászervezése I. Károly uralkodása idején. In: Az Anjou-kor hatalmi elitje. Szerk. Csukovits Enikő. [Magyar történelmi emlékek. Értekezések] Bp. 2020. 101–103.).

17.1. Vajdai pecsét (1318–1322)

- A: kör alakú (d = kb. 55 mm)
 M: ívelt oldalú háromszögpajzs, mezeje hétszer vágott (a sávozat satírozott sávval kezdődik)
 K: mindkét oldalról szalagok között futó gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: [SIGILLUM D] AVSe VO[IIVOD]e T(R)A[N]SIL[VANIE]
 Pld./1.: 1318. dec. 13.: HU-MNL-OL DL 50663. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./2.: 1321. márc. 8.: HU-MNL-OL DL 50688. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./3.: 1321. máj. 5.: HU-MNL-OL DL 50696. – barna viaszú zárópecsét, töredék

24. kép – Kat. 17.1.
(HU-MNL-OL-DL 50663.)

25. kép – Kat. 17.1.
(HU-MNL-OL-DL 50688.)

26. kép – Kat. 17.1. (HU-MNL-OL-DL 50696.)

- Irod.: Rác Gy.: Sávozott címer i. m. 128.; Rác Gy.: Főúri címerhasználat i. m. 324–325.

Megj.: A körirat betűi kifejezetten durva megmunkálásúak.

17.2. Nádori pecsét (1322)

- M: ívelt oldalú háromszögpajzs, mezeje ötször vágott (a sávozat satírozatlan sávval kezdődik); a pajzs fölött mankós szárvégű görög kereszt, a pajzs alatt gótikus „A” majuszkula, a pajzs mellett kétoldalt egy-egy zászlófarkas zászló (schwenkel), ezeken négy-négy szélesedő szárvégű görög kereszt
 K: mindkét oldalról szalagok között futó gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: [-] S[IGILLUM] DAuSe PAL[AT]InI * IuDic[I]S * cUmAnOr *
 Pld./1.: 1322. jan. 16.: HU-MNL-OL DL 50707. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./2.: 1322. márc. 24. e.: HU-MNL-OL DL 50730. – barna viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./3.: 1322. máj. 22.: HU-MNL-OL DL 50716. – barna viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./4.: 1322. jún. 2.: HU-MNL-OL DL 50717. – barna viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./5.: 1322. júl. 30.: HU-MNL-OL DL 50722. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
 Pld./6.: 1322. aug. 24.: HU-MNL-OL DL 2122.; HU-MNL-OL V2 74.; BTM 64.205–206.; rajza: Nagy I.: Dózsa nádor i. m. 116. (épebb állapotban, de pontatlan); Nyáry A.: A heraldika vezérfonala i. m. VI. t. 58. ábra; Komáromy A.: Dózsa nádor i. m. 69. – barna viaszú függőpecsét, töredékes
 Irod.: Nagy I.: Dózsa nádor i. m. 116.; Nyáry A.: A heraldika vezérfonala i. m. 73., 75: 2. jz., 104–105.; Komáromy A.: Dózsa nádor i. m. 69.; Rác Gy.: Sávozott címer i. m. 128.; Rác Gy.: Főúri címerhasználat i. m. 324–325.
 Megj.: A körirat egyes szavait apró, hatszirmú rózsák választják el, az egész köriratot hatágú csillag zárja.

27. kép – Kat. 17.2. (HU-MNL-OL-DL 50717.)

28. kép – Kat. 17.2. (HU-MNL-OL-DL 2122.)

18. István alnádor

Debreceni Dózsa nádori albírója és budai alnádora (1322) (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 2.).

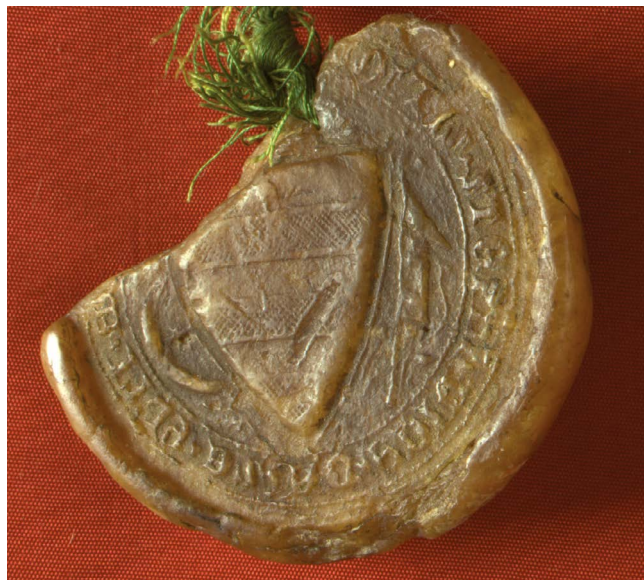
18.1. Nádori albírói pecsét (1322)

- A: kör alakú (d = kb. 53 mm)
 M: damaszkolt mezőben ívelt oldalú háromszögpajzs, mezeje ötször vágott (a sávzat satírozatlan sávval kezdődik); a pajzstól balra félhold és csillag (?), jobbra zászlófarkas zászló (schwenkel)
 K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: [S]IGILLVM • S*T*EPH(AN)I • C(OM)ITIS • DauSe (?) • P(A)L(A)TI(NI?) [- - -]

Pld./1.: 1322. máj 12.: HU-MNL-OL DL 3652. – természetes viaszú függőpecsét, sérült (baloldalt felül nagyrészt letört)

Irod.: *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 131: 52. jz.; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. 324–325.

Megj.: A körirat rendkívül nehezen olvasható, de amennyiben jól látom, a „Dause” szó második és harmadik betűje nexusban van.

29. kép – Kat. 18.1. (HU-MNL-OL-DL 3652.)

19. Nekcsei Demeter tárnokmester

Az *Aba* nemzetség *Nekcsei* ágából származó *Sándor* ispán fia, 1282–1338 között szerepel a forrásokban († 1338/1339): királyi tárnokmester (1316–1338), trencsényi (1321–1338), bácsi (1322–1329) és bihari (1333–1338) ispán (*Pór Antal*: *Lipóczy és Nekcsei Demeter és Sándor. Századok* 24. [1890] 20–43. 20–43.; *KMTL* 483. [s. v. *Nekcsei Demeter – Csukovits Enikő*]; *Engel P.*: *Archontológia* i. m. II. 174.).

19.1. Tárnokmesteri pecsét (1323–1333)

- A: kör (d = kb. 55 mm)
 M: ívelt oldalú háromszögpajzs, benne két satírozott pály; a pajzs fölött növekvő, koronás (?) emberalak, jobbában kivont pallos, tőle jobbra „A” majuszkula, balra hatágú csillag és „I” majuszkula; a pajzs mellett kétoldalt indadisz
 K: két gyöngysor között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) MAG(IST)RI DeMeT(RIII) F(ILIIUS) ALExANDRI De G(ENE)Re ABA TAVARNICOR(UM) D(OMI)nI ReGIS
 Pld./1.: 1323. ápr. 8.: At-ÖStA-HHStA-Urkundenreihen-Allgemeine Urkundereihe 1323. IV. 8. (HU-MNL-OL DF 257970.); rajza: *Engel P.* – *Lóvei P.*: *Sokpecsétes* i. m. 139. (1:1323.4. sz.)

30. kép – Kat. 19.1. (HU-MNL-OL-DL 2794.)

31. kép – Kat. 20.1. (HU-MNL-OL-DL 56555.)

- Pld/2: 1327. dec. 6.: HU-MNL-GYMSVMGYL-Sopron város-Diplomatarium 95. (HU-MNL-OL DF 201729.); fényképe: *Dercsényi D.*: Nekcsei Dömötör i. m. VII. t. 2. ábra – természetes viaszú függőpecsét, sérült (erősen kopott)
- Pld/3: 1333. nov. 7.: HU-MNL-OL DL 2794.; HU-MNL-OL V2 129.; BTM 64.254.; rajza: *Vincze G.*: Három pecsét i. m. 231.; *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. XIII. t. 97. ábra; *Bárczay O.*: A heraldika kézikönyve i. m. 87: 191. ábra; *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1154.; *Harrsen, M.*: The Nekcsei-Lipócz Bible i. m. 24: 31. ábra; *Engel P. – Lővei P.*: Sokpecsétes i. m. 143. (6: 1. sz.); fényképe: Székesfehérvár 1982. 66. t. 239. ábra.; MM 1300–1470. II. 112. (310: 6. sz.); KRE képmell.; Körmendi 2010. 130 (8.1.1.) – természetes viaszú függőpecsét, enyhén sérült (pereme kissé kitört)
- Irod.: *Vincze G.*: Három pecsét i. m. 229–230.; *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. 226. (4. jz.); *Csoma J.*: Gagy László i. m. 118.; *Csoma J.*: Aba nemzetség i. m. 50–51.; *Bárczay O.*: A heraldika kézikönyve i. m. 87., 287–288.; *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1154–1155.; *Dercsényi D.*: Nekcsei Dömötör i. m. 115.; *Harrsen, M.*: The Nekcsei-Lipócz Bible i. m. 22–25.; *Bándi Zs.*: Anjou-kori pecsétkiállítás i. m. 183. (58. sz.); Székesfehérvár 1982. 141., 348–349. (239. sz.); MM 1300–1470. I. 126., 378.; *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 127.; *Engel P. – Lővei P.*: Sokpecsétes i. m. 135., 138. (3. sz.); *Körmendi T.*: Aba nemzetség i. m. 110., 115–116., 120–121. (8.1.1.)
- Megi.: Az 1333-i oklevélen megőrződött pecsétet Nyáry, Bárczay és Csoma is hibás év számmal említi (utóbbi mindhárom művében): 1336-ra, 1328-ra, ill. 1335-re keltezik, az 1982-i katalógus pedig a napi dátumot adja meg tévesen (1333. szeptember 7.). A pajzstartó mellett látható „A” betű Meta Harrsen szerint az Aba nemzetségre utal.

20. Debreceni Dózsa fia Jakab szabolcsi ispán

Debreceni Dózsa nádor fia, 1318–1360 között szerepel a forrásokban: szabolcsi ispán (1323–1330, 1332–1347, 1349–1352) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 56.)

20.1. Ispáni pecsét (1330)

- A: kör alakú (d = kb. 36 mm)
- M: ívelt oldalú háromszögpajzs, benne négy satírozott pólya; a pajzs felett szélesedő szárvégű görög kereszt (ún. Ulrich-kereszt)
- K: kívülről gyöngysorral, belülről szalaggal keretelt., gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) IA[COB]I [C]O(M)ITIS • De SO[BO]Vch
- Pld./1.: 1330. febr. 17.: HU-MNL-OL DL 2577.; HU-MNL-OL V2 178.; BTM 64.238. – barna viaszú zárópecsét, töredékes
- Pld./2. [1322 u. – 1330, 1332–1341]: HU-MNL-OL DL 47917. – barna viaszú zárópecsét, töredék (körirat töredéke)
- Pld./3. [1322 u. – 1330, 1332–1341]: HU-MNL-OL DL 56550. – barna viaszú zárópecsét, töredék
- Pld./4. [1322 u. – 1330, 1332–1341]: HU-MNL-OL DL 56555. – barna viaszú zárópecsét, erősen sérült (mezeje nagy felületen, pereme jobboldalt és kisebb szakaszon baloldalt is kitört)
- Pld./5. [1322 u. – 1330, 1332–1341]: HU-MNL-OL V4 Iratokról leszakadt eredeti pecsétgyűjteménye 32.; HU-MNL-OL V8 883. – barna viaszú függőpecsét (iratról leszakadt pecsét), sérült (kopott)
- Irod.: *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 128.; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. 324–325.

Megj.: A szakirodalom Dózsa nádor fiainak pecsétjeként szokta emlegetni, mivel a legépebb és legismertebb példány (Pld./1.) a Dózsa-fiak (Jakab, Pál és Dózsa) közös oklevelén maradt fenn. Ennek azonban ellentmond mind a körirat rekonstrukciója, amely a névalak esetleges bizonytalansága mellett is egyértelműen egyes számban jelöli meg pecséttulajdonost, mind pedig az a tény, hogy a pecsétet hordozó további két oklevél kibocsátója egyedül Dózsa fia Jakab. Az éves kelet nélküli példányok alternatív keltezését részint Jakab hivatalviselésének évkörei alapján végeztem (az évkörök meghatározásában mindenütt a Jakab előtt az ispánságot viselő személy szabolcsi ispánként való utolsó, ill. a Jakabot követő ispán első említését véve alapul), részint pedig arra a megfigyelésre támaszkodtam, hogy 1341. október 12-én Dózsa fia Jakab már másik pecsétet használt szabolcsi ispánként az itt felsorolt keltezetlen oklevelekhez hasonlóan „damus pro memoria” típusú iratok megerősítésére (HU-MNL-OL DL 51151.).

21. Domonkos fia Doncs ispán

„Csorba” Domonkos fia, 1306–1345 között szerepel a forrásokban: liptói, turóci és zólyomi (1312–1338), közben pataki (1319–1323), árvai (1330), győri (1332) és komáromi (1332–1344), utóbb krasznai (1341–1342) ispán. Apja és nagybátyja (a fentebb említett Miklós fia Demeter ispán) 1301–1305 között Vencel király híve volt, ám miután váraikat 1306-ban I. Károly és Csák nb. Máté elfoglalta, ugyanebben az évben maga Doncs már nagybátyja korábbi tartományának élén áll az Anjou-uralkodó híveként. 1338-ban I. Károly elmozdította a zólyomi tartomány éléről, de a király kegyében maradt (Zolnay L.: Donch mester i. m. 31–37.; Zolnay L.: A „Balassák” i. m. 113–129.; KMTL 162. [s. v. Dancs – Kristó Gyula]; Engel P.: Archontológia i. m. II. 264.; Zsoldos Attila: Doncs mester zólyomi ispánsága. Századok 158. [2024] 1179–1197.).

21.1. Ispáni pecsét (1332–1335)

A: kör alakú (d = kb. 55 mm)
 M: jobbra dőlő, ívelt oldalú háromszögpajzsban felfelé mutató nyíl; a pajzson csuporsisak ül; sisakdísz: kilenc tollból álló taraj; a címer mellett kétoldalt egy-egy jobbra dőlő, ívelt oldalú kisebb háromszögpajzs, sátirozott mezejükben négy-négy pólya
 K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) mAG(IST)RI DONCI (?) CO(M)ItIS • (D)e ZOLVm • (D)e (?) tVRch et de LIPtO
 Pld./1.: 1332. nov. 3.: HU-MNL-OL DL 2756.; HU-MNL-OL V2 179.; BTM 64.251. – természetes viaszú zárópecsét, töredék
 Pld./2.: 1335. máj. 8.: HU-MNL-OL DL 90436.; HU-MNL-OL V8 647.; fényképe: Székesfehérvár 1982. 66. t. 236.

ábra – természetes viaszú függőpecsét, enyhén sérült (pereme felül kissé letört)

Irod.: Zolnay L.: Donch mester i. m. 37.; Székesfehérvár 1982. 348. (236. sz.) Zolnay L.: A „Balassák” i. m. 129–130.; Rácz Gy.: Sávozott címer i. m. 131–132.; Rácz Gy.: Főúri címerhasználat i. m. 329.

Megj.: Az 1332-i lenyomat oszlatja el a kutatás azon korábbi bizonytalanságát, hogy a címerpajzs mezejében a nyílön kívül vajon más is látható volt: a töredékes lenyomat ugyanis az 1335-i példánnyal ellentétben nem kopott, és rajta a pajzs éppen látható.

32. kép – Kat. 21.1. (DL 90436.)

22. Szécsényi Tamás vajda

Kacsics nb. Szécsényi Farkas fia, 1299–1354 között szerepel a forrásokban († 1312): királynéi tárnokmester (1320–1321), erdélyi vajda és szolnoki ispán (1321–1342), tárnokmester (1342–1343), országbíró (1349–1354) (Engel P.: Archontológia i. m. II. 222.; Engel P.: Genealógia i. m. Kacsics nem: 3. Libercei ág, 4. Szécsényi).

22.1. Vajdai pecsét (1336–1341)

A: kör alakú (d = kb. 65 mm)
 M: rombuszmustrás mezőben balra dőlő, ívelt oldalú háromszögpajzsban, sátirozott mezőben pólya; a pajzson jobb felső sarkánál félrecsúszott csuporsisak; sisakdísz: hét bóbíta; a pajzs felett növekvő oroszlán, ennek fején háromágú, leveles korona (?)
 K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • thOme VOYVOde tRANSSILVANIe (E)t cOmItI(S)

- Pld./1.: 1336. febr. 24.: HU-MNL-OL DL 2983. – természetes viaszú függőpecsét, erősen sérült (repedt, erősen kopott)
- Pld./2.: 1339. jan. 13.: HU-MNL-OL DL 3209.; HU-MNL-OL V8 100.; rajza: *Nagy I.*: Tamás erdélyi vajda i. m. 252.; *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. VIII. t. 73. ábra; fényképe: Székesfehérvár 1982. 69. t. 237. ábra; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. XX. t. 22. kép – természetes viaszú függőpecsét, ép
- Pld./3.: 1339. júl. 29.: HU-MNL-OL DL 40808. – természetes viaszú függőpecsét, enyhén sérült (pereme alul kissé letört, ill. kopott)
- Pld./4.: 1340. febr. 14.: HU-MNL-OL DL 3292. – természetes viaszú függőpecsét, erősen sérült (erősen kopott)
- Pld./5.: 1340: HU-MNL-OL DL 40850. – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
- Pld./6.: 1341. jan. 7.: HU-MNL-OL DL 3365 – természetes viaszú zárópecsét, töredékes
- Pld./7.: 1341. máj. 8.: HU-MNL-OL DL 73648. – barna viaszú függőpecsét, erősen sérült (erősen kopott)
- Irod.: *Nagy I.*: Tamás erdélyi vajda i. m. 252–253.; *Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala i. m. 96–97.; Székesfehérvár 1982. 348. (237. sz.); *Rácz Gy.*: Sávozott címer i. m. 129.; *Rácz Gy.*: Főúri címerhasználat i. m. 324–325., 330.

33. kép – Kat. 22.1. (HU-MNL-OL-DL 3209.)

